

Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden
Locatie Leeuwarden
Zaaknummer: [...]
Datum: 5 juli 2023

MEMORIE VAN ANTWOORD

Inzake:

1. Mevrouw [...], en de heer [...],
beiden wonende te [...],
2. Mevrouw [...], tevens h.o.d.n. [...],
wonende te [...],
3. Mevrouw [...], en de heer [...], beiden venoot van de [...], [...] en [...],
beiden wonende te [...],
4. De heer [...], en mevrouw [...],
beiden wonende te [...],
5. De heer [...] en mevrouw [...],
beiden wonende te [...],
6. De heer [...] en mevrouw [...],
beiden wonende te [...],

Geïntimeerden,

Advocaten: mrs. J.H. van Woudenberg en W.D.M. van Tuyll van Serooskerken te
Amsterdam

7. [...], en [...],
8. [...], en [...]
9. [...], en [...],
Allen wonende te [...],

Geïnitimeerden,

Advocaat: mr. Dr. T.E. Deurvorst te Amsterdam

Tegen:

1. [...],

2. [...],

3. [...],

4. [...],

5. [...]

Allen wonende te [...],

Appellanten,

Advocaat: mr. C.S.G. de Lange te Groningen

Inleiding

1. Appellanten ([...]) menen dat de voorzieningenrechter ten onrechte [...] heeft verboden om op de in het vonnis genoemde percelen gewasbeschermingsmiddelen ten behoeve van de lelieteelt toe te passen. [...] voert maar liefst 14 grieven aan. Kort gezegd voert [...] aan dat, omdat de door [...] gebruikte gewasbeschermingsmiddelen zijn toegelaten, vast staat dat deze middelen niet schadelijk zijn. Ten onrechte zou de voorzieningenrechter 'doen voorkomen alsof de (Europese) wetgever een garantie heeft afgegeven dat een gewasbeschermingsmiddel niet schadelijk mag zijn' (MvG randnummer 19). Niet ieder risico hoeft te worden uitgesloten. De uiteindelijke keuze wat te doen met een risico vindt plaats bij de Europese Commissie en niet bij de rechter (MvG randnummer 26). Ten onrechte zou de rechtbank in rechtsoverweging 4.3 hebben doen voorkomen dat 'door het enkele feit dat er wetenschappelijke artikelen zijn die een verband leggen tussen neurologische aandoeningen dat artikel 4 lid 3 verordening EG 1107/2009 wordt overschreden' (MvG randnummer 35). De enige juiste en volgens [...] effectieve rechtsingang voor geïntimeerden zou zijn een procedure tot intrekking van de toelating van de gewasbeschermingsmiddelen. Het RIVM zou in 2022 hebben geconcludeerd dat er geen middelen zijn toegelaten met gevaar voor neurologische aandoeningen. De gezondheidsraad zou ook geen conclusies hebben kunnen trekken dat ingrijpen in verband met eventuele gezondheidsrisico's noodzakelijk is. Het zal best dat in de lelieteelt zeer intensief wordt gespoten met gewasbeschermingsmiddelen, maar of dat bij [...] ook zo is verdient nader onderzoek. Het effect van spuiten met cocktails zou ook zijn onderzocht bij de toelating. [...] heeft een vergunning ([...] duidt de Europese en nationale toetsing van de middelen als vergunning) en dat vrijwaart hem onder de omstandigheden van deze zaak tegen civielrechtelijke aansprakelijkheid.
2. In essentie voert [...] aan dat geïntimeerden ([...]) zich om niets druk maken. De gewasbeschermingsmiddelen zijn immers toegelaten, en kunnen daarom niet schadelijk voor de gezondheid zijn. Dat is een redenering die in het verleden ook werd aangevoerd voor bijvoorbeeld: softenon, DES en asbest. Ook die middelen/materialen waren toegelaten met desastreuze gevolgen. Hetzelfde geldt overigens ook voor al die gewasbeschermingsmiddelen die aanvankelijk zijn toegelaten, maar waarvan later is gebleken dat die Parkinson of andere gezondheidsproblemen veroorzaakten en inmiddels zijn verboden. Dit argument overtuigt dan ook in het geheel niet, temeer er duidelijke aanwijzingen zijn dat het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen ernstige

gezondheidsrisico's kan opleveren.

3. Ook betoogt [...] dat de (Europese) wetgeving niet beoogt te garanderen dat een gewasbeschermingsmiddel niet schadelijk mag zijn en dat niet ieder risico hoeft te worden uitgesloten. [...] menen dat dit standpunt juridisch onjuist is en ook amoreel, want de verdedigde opvatting impliceert dat men een ander (gezondheid)schade mag berokkenen voor het eigen geldelijke gewin.
4. Ten eerste geldt op grond van artikel 4 lid 3 van EG 1107/2009 dat een gewasbeschermingsmiddel geen onmiddellijk of uitgesteld schadelijk effect mag hebben op de gezondheid van mens en/of dier.
5. Ten tweede geldt op grond van artikel 2a Wgb dat een ieder die weet, of redelijkerwijs kan vermoeden dat door zijn handelen met gewasbeschermingsmiddelen gevaar ontstaat of kan ontstaan voor mens of dier, verplicht is dergelijk handelen achterwege te laten, tenzij dat in redelijkheid van hem niet verlangd kan worden, dan wel onverwijld alle maatregelen te nemen die redelijkerwijs van hem kunnen worden geveerd teneinde dit gevaar te voorkomen of de nadelige gevolgen daarvan te beperken en zoveel mogelijk ongedaan te maken.
6. Ten derde geldt op grond van het Kelderluik arrest dat er geen sprake mag zijn van onrechtmatige gevaarstelling door [...] jegens [...]. Op grond van dit arrest moeten voorzorgsmaatregelen eerder genomen worden naarmate de kans op schade toeneemt, de aard van de schade ernstiger is en het nemen van voorzorgsmaatregelen minder bezwaarlijk. Een groot aantal wetenschappelijke studies (hierna uitgebreider besproken) concludeert dat er een link is tussen Parkinson – een zeer ernstige ziekte - en pesticiden. De toelatingsprocedure van gewasbeschermingsmiddelen bevat bovendien op dit punt een hiaat waardoor deze risico's onvoldoende worden beoordeeld (zie hierna). Dit maakt de kans op schade voor omwonenden van een zeer toxische teelt zoals de lelieteelt reëel. Daarbij moet worden onderstreept dat zich ook verschillende jonge kinderen, van wie de hersenen nog in ontwikkeling zijn, dichtbij de betreffende percelen van [...] wonen. Uit het OBO-onderzoek (**productie 44**, hierna uitgebreider besproken) blijkt dat zij, net als andere omwonenden in een straal van 250 meter rondom bollenvelden, worden blootgesteld aan aanzienlijk hogere concentraties pesticiden dan andere burgers. Verweerders zijn niet in staat zichzelf of hun kinderen effectief tegen te beschermen tegen de risico's die deze verhoogde blootstelling meebrengt, aangezien die verhoogde concentraties in het gehele sproeiseizoen werden aangetroffen in de lucht en huisstof. Het gezondheidsbelang van omwonenden zou zwaarder moeten wegen dan het louter economische belang van [...], die ook kan overstappen op andere – minder giftige – teelten. [...] hebben in voorkomende gevallen recht op beëindiging van deze onrechtmatige gevaarstelling.
7. [...] hebben goede redenen om zich ernstige zorgen te maken over de schadelijke effecten van gewasbeschermingsmiddelen en hebben dit in eerste aanleg uitvoerig onderbouwd in de randnummers 2.19 tot en met 2.31.
8. Op goede gronden heeft de voorzieningenrechter daarom geoordeeld dat in de literatuur en wetenschap herhaaldelijk wordt gewezen op een aanzienlijk gebrek in het bestaande systeem van testen en onderzoeken, te weten: dat geen enkele studie een voldoende deugdelijk beeld geeft van de mogelijke neurologische gevolgen van de onderzochte middelen en stoffen. De testen die volgens de Verordening EG 1107/2009, Verordening EU

283/2013, Verordening EU 284/2013 en de Wgb en Bgb dienen te worden verricht op basis van de OECD-testrichtlijnen geven apert onvoldoende inzicht in neurologische gevolgen van de (werkzame stoffen in de) gewasbeschermingsmiddelen. De neurologische effecten van gewasbeschermingsmiddelen worden in de toelatingsprocedure simpelweg niet voldoende onderzocht.

9. De OECD-testrichtlijnen aangaande onderzoek naar acute toxiciteit (OECD-testrichtlijnen 402, 403, 420, 423, 425, 436) zijn testen en onderzoeken van een korte periode (14 dagen) waarna de geëthanaseerde dieren macroscopisch worden onderzocht. In deze OECD-testrichtlijnen zijn echter geen methodes aangewezen om de acute neurotoxische effecten van een stof te detecteren of te onderzoeken. Daarnaast wordt met een hoge dosering gewerkt op een beperkt aantal proefdieren, waardoor weinig uitsluitel kan worden geboden over de acuut-neurotoxische effecten van een stof of middel.
10. Ook de toxiciteitstudies met betrekking tot herhaalde blootstelling (OECD-testrichtlijnen 407, 408, 409, 451, 452, 453) bevatten hiaten ten aanzien van de neurotoxische effecten van de stoffen en/of middelen. Hoewel de studies voor langere termijn worden uitgevoerd, bieden ook deze onvoldoende informatie over neurologische gevolgen van een stof. Dit komt doordat de hoeveelheid testdieren beperkt is, waardoor diverse neurologische gevolgen niet kunnen worden geconstateerd. Daarbij komt dat in de huidige OECD-testrichtlijnen met betrekking tot herhaalde blootstelling geen verplichting bestaat om hersen- of perifere zenuwweefsel te bestuderen, wat het bepalen van neurotoxiciteit zeer beperkt.
11. Ten aanzien van onderzoeken naar reproductie- en ontwikkelingstoxiciteit vloeit eenvoudigweg uit de aard van de onderzoeken (naar gevolgen voor reproductie en ontwikkeling) voort dat geen aandacht wordt besteed aan neurologische gevolgen van een stof of middel. Hoewel hier ook de gevolgen van herhaalde toediening van de stof of het middel worden bestudeerd, ligt de focus van de onderzoeken geheel op het detecteren en rapporteren van gevolgen voor de reproductie en ontwikkeling. De testen bieden daarmee geen enkel inzicht in de neurologische gevolgen van de geteste stof of middelen.
12. Tenslotte zijn ook de gerichte neurotoxiciteitsstudies, in tegenstelling tot wat kan worden verwacht, niet geschikt om neurotoxologische gevolgen vast te stellen bij langdurige blootstelling. De testrichtlijn die voor dergelijke studies wordt toegepast, OECD-testrichtlijn 424, is erg open opgesteld, en kan dus worden ingekleurd al naar gelang de onderzoeksvraag die aan het onderzoek ten grondslag ligt. Naast de verplichte onderzoeken naar de reactie op sensorische stimuli, gripkracht en motorische activiteit, is het ook mogelijk dat onderzoek wordt verricht naar sensorische, motorische en cognitieve functies en specifiek neurologisch gedrag. Dit maakt dat, in beginsel, de testen op basis van deze testrichtlijn, meer geschikt zijn om neurologische gevolgen te constateren. De duur van deze testen is echter vaak beperkt tot 90 dagen, waardoor deze alleen geschikt zijn om vroege cellulaire en histopathologische effecten van de reststoffen die kunnen leiden tot neurodegeneratie te detecteren. Doordat het ontbreekt aan histopathologisch onderzoek naar specifiek de neurodegeneratieve effecten in verschillende regio's van de hersenen, wordt onvoldoende inzichtelijk wat de degeneratieve werking van de stof exact is. De beschikbare testrichtlijn is, naar oordeel van diverse deskundigen (waaronder van het RIVM, maar zie vooral ook productie 14 bij de dagvaarding) niet geschikt voor het aanleveren van deze gegevens, waardoor het uiteindelijke onderzoeksresultaat onvoldoende inzicht geeft in de neurodegeneratieve gevolgen van de geteste stoffen en

middelen.

13. Het tekort aan onderzoek naar neurotoxiciteit en neurodegeneratieve gevolgen maakt dat, bij de goedkeuring van stoffen en middelen voor gewasbescherming géén volledige duidelijkheid bestaat over schadelijke gevolgen die kunnen optreden. Hoewel de verrichte testen, op basis van de OECD-testrichtlijnen, een veelvoud aan mogelijke gevolgen onderzoeken, bestaat alsnog een - aanzienlijk - hiaat in de onderzoeken. Nadelige gevolgen op het gebied van neurotoxiciteit zijn, volgens diverse experts, onvoldoende inzichtelijk bij de goedkeuring van stoffen en middelen. Daarbij komt nog dat, zo bleek in juni dit jaar, dat verscheidene studies naar pesticiden waaruit een schadelijke effect op de menselijke gezondheid bleek, waaronder hersenschade, door producenten zijn achtergehouden en niet zijn overlegd in de Europese toelatingsprocedure (**productie 45**).
14. Daarom is de toetsing bij goedkeuring van werkzame stoffen en gewasbeschermingsmiddelen onvolledig, althans niet voldoende zorgvuldig om er op basis daarvan vanuit te gaan dat een goedkeuring van het Ctgb behelst dat géén sprake kan zijn van een aantasting van de gezondheid van mens en milieu door een gewasbeschermingsmiddel. Ten aanzien van neurodegeneratieve gevolgen zijn de onderzoeken, getuige de hiervoor besproken hiaten in de toelatingsprocedure, onvoldoende om dergelijke gevolgen uit te sluiten. Zoals hierna zal blijken is er echter wel steeds meer bewijs voor een correlatie met neurodegeneratieve ziekten en kanker. Daarbij dient overigens óók te worden opgemerkt dat er, bij de onderzoeken door het Ctgb, géén onderzoek wordt verricht naar de reacties en gevolgen die voortkomen uit het mengen van de verschillende goedgekeurde gewasbeschermingsmiddelen. Gewasbeschermingsmiddelen worden zeker ook bij lelieteelt veelvuldig gemengd om het gewenste resultaat te bereiken. Dit gebeurt door individuele middelen te mengen, maar ook door deze te vermengen met bindmiddelen die hechting aan het gewas stimuleren (zie in dit verband onder meer ook productie 14 bij de dagvaarding).
15. De gevolgen van deze hiaten in de onderzoeken die noodzakelijk zijn voor de goedkeuring van werkzame stoffen en gewasbeschermingsmiddelen zijn groot. De laatste jaren is gebleken dat het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen voor personen blootgesteld aan deze middelen een verhoogd risico op neurologische aandoeningen opleveren. Uit diverse onderzoeken, van verschillende omvang, blijkt dat er een verband bestaat tussen het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen (of; pesticiden in het algemeen) en neurologische aantasting door middel van ziekten als de ziekte van Parkinson, de ziekte van Alzheimer en Amyotrofe Lateraal Sclerose (ALS).
16. Ten aanzien van de ziekte van Parkinson tonen diverse studies in diverse landen aan dat er een verband bestaat tussen het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en een vergrote kans op de ziekte van Parkinson. Academics en onderzoekers uit diverse landen hebben door de jaren heen onderzoek gedaan naar pesticidegebruik en een relatie tot een verhoogd risico op Parkinson. Ieder van deze studies heeft een omvangrijke testgroep, alsmede een controlegroep, gehanteerd. In veel van deze (uitgebreide) studies zijn directe correlaties tussen het gebruik van - en blootstelling aan - pesticiden en een verhoogd risico op neurologische aandoeningen als Parkinson geconstateerd. In Frankrijk heeft dit zelfs geleid tot de kwalificatie van Parkinson als beroepsziekte voor boeren (productie 15 bij dagvaarding). Verder hebben studies plaatsgevonden in Noord-Amerika (Verenigde Staten en Canada), Azië (China), en ook in diverse landen van de Europese Unie (Portugal, België,

Denemarken) waar de hierboven genoemde Verordeningen van toepassing zijn.

17. Met name in de Verenigde Staten is uitgebreid onderzoek verricht naar de correlatie tussen pesticidengebruik en Parkinson. In een artikel uit 2013 beschrijft Freya Kamel dat, hoewel er nog veel onduidelijkheid is over de effecten van chronische blootstelling aan lagere hoeveelheden pesticiden, uit een analyse van meer dan 100 epidemiologische studies blijkt dat blootstelling aan pesticiden gelinkt is aan Parkinson (**productie 46**). Maar al in 2005 constateerde zij in haar onderzoek een verband tussen pesticidegebruik en een verhoogd risico op Parkinson (productie 16 bij dagvaarding). Één jaar later, in 2006, was daar het onderzoek van dr. Alberto Ascherio dat tot eenzelfde resultaat kwam, met daarbij de opmerking dat zelfs blootstelling aan lagere doseringen aan pesticiden een verhoogd risico op deze ziekte met zich bracht (productie 17). Later zijn ook in 2011 door dr. Anthony Wang (productie 18), in 2014 door dr. Jason Richardson (productie 19) en dr. Marcia Ratner (productie 20), en in 2017 en 2020 door dr. Shilpa Narayan (productie 21) en dr. Srishti Shrestha (productie 22) dezelfde conclusies naar voren gekomen. In 2022 concludeerden een groep Indiase onderzoekers over Parkinson Disease (PD): "Hence, we conclude that pesticides play a prominent role in PD pathogenesis" (**productie 47**). En in een in 2023 in Nature gepubliceerde studie werd langdurige blootstelling aan 53 pesticiden geassocieerd met Parkinson, waarvan 10 direct toxisch zijn voor de dopamine receptoren die betrokken zijn bij het ontwikkelen van de ziekte. Daarnaast wordt in dit onderzoek aangetoond dat blootstelling aan meerdere bestrijdingsmiddelen tegelijk leidt tot hogere toxiciteit (**productie 48**). In de huidige toelating wordt dit niet onderzocht.
18. In diverse Europese landen heeft vergelijkbaar onderzoek plaatsgevonden, waarbij men tot dezelfde conclusies is gekomen. Ook deze onderzoeken toonden een verband aan tussen blootstelling aan pesticiden, en een verhoogde kans op Parkinson. Zo heeft in Line Kenborg MSc in 2012 eenzelfde studie uitgevoerd in Denemarken (productie 23). Ook hierbij waren de resultaten dat de blootstelling aan pesticiden een vergroot risico op neurodegeneratieve aandoeningen waaronder Parkinson meebracht. Verder heeft in 2014 een onderzoek naar deze correlatie plaatsgevonden in Portugal, waar dr. Maria Baltazar (productie 24) dezelfde conclusie trok. In Frankrijk bleek in een onderzoek uit 2017 dat in de wijnregio's, die zich kenmerken door een intensief gebruik van pesticiden, meer Parkinson voorkomt onder de algemene bevolking (**productie 49**).
19. Ten slotte heeft ook in Nederland onderzoek plaatsgevonden naar het verband tussen blootstelling aan pesticiden en een vergrote kans op Parkinson. Marianne van der Mark kwam in 2014 in haar onderzoek (productie 25 bij dagvaarding), tot de conclusie dat er - hoewel er geen direct verband werd geconstateerd - wel degelijk aanwijzingen bestaan voor een verhoogd risico op Parkinson. Het gaat om een meerjarig onderzoek waarbij vijf verschillende ziekenhuizen in Nederland betrokken zijn geweest. Van der Mark meende dat aanvullend onderzoek noodzakelijk was. In een review studie door zes Nederlandse wetenschappers, waarbij maar liefst 46 wetenschappelijke studies naar de link tussen blootstelling aan pesticiden en Parkinson werden bekeken, werd in 2012 bovendien al bevestigd dat blootstelling aan herbiciden en insecticiden het risico op Parkinson vergroot (**productie 50**).
20. Naast een verhoogd risico op de ziekte van Parkinson, is in diverse onderzoeken tevens een verhoogd risico op de ziekte van Alzheimer gelinkt aan blootstelling aan pesticiden. Al in 2003 constateerde dr. Isabelle Baldi in Frankrijk een verhoogd risico op Alzheimer bij blootstelling aan pesticiden (productie 26 bij dagvaarding). Eenzelfde resultaat kwam naar

voren in de onderzoeken en studies van Hayden in 2010 (productie 27 bij dagvaarding), Richardson in 2014, en met name Aloizou uit 2020 (productie 28 bij dagvaarding). Al deze studies wijzen op een (mogelijke) correlatie tussen de blootstelling aan pesticiden en een verhoogd risico op neurodegeneratieve aandoeningen zoals Alzheimer.

21. Tenslotte zijn ook onderzoeken verricht naar de mogelijke verhoogde kansen op ALS als gevolg van de blootstelling aan pesticiden. In 2010 publiceerde Francesca Bonvicini tezamen met haar collega's een studie naar een mogelijk verband tussen verhoogde kans op ALS en blootstelling aan pesticiden (productie 29 bij dagvaarding). In dit onderzoek kwam naar voren dat er een sterke associatie werd aangetroffen tussen blootstelling aan pesticiden en een vergroot risico op ALS. Later hebben nog aanvullende studies plaatsgevonden, die in de meta-studie van Angela Malek (productie 30 bij dagvaarding) opnieuw zijn doorgenomen. Uit deze studie, gebaseerd op zes peer-reviewed studies, concludeert Malek - evenals Bonvicini - dat sprake is van een verband tussen pesticideblootstelling en een vergrote kans op ALS.
22. Volledigheidshalve hebben [...] in eerste aanleg gewezen op andere literatuur en onderzoeken die een link leggen tussen (neurodegeneratieve) ziekten en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Hieruit vloeit onder meer voort dat, naast neurodegeneratieve ziekten, ook aandoeningen als kanker kunnen ontstaan bij langdurige geleidelijke blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen. Hiervoor verwijzen [...] naar de artikelen van Mostafalou uit 2013 (productie 31 bij dagvaarding) en 2016 (productie 32 bij dagvaarding), Blair (productie 33 bij dagvaarding), Gamache (productie 34 bij dagvaarding), Doe (productie 35 bij dagvaarding) en Van Maele-Fabry (productie 36 bij dagvaarding).
23. Uit academisch onderzoek en literatuur blijkt dus dat het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen een vergrote kans geeft op neurodegeneratieve aandoeningen zoals Parkinson, Alzheimer en ALS. Daarnaast blijkt dat ten aanzien van dergelijke gevolgen geen afdoende onderzoek plaatsvindt bij de goedkeuring van de gewasbeschermingsmiddelen en de stoffen waaruit die middelen zijn opgebouwd.
24. Daarnaast bevat de toepasselijke regelgeving geen bepaling op grond waarvan de mogelijke reacties bij het gebruik van het gewasbeschermingsmiddel in een mengsel met andere (goedgekeurde) gewasbeschermingsmiddelen en bindmiddelen (die een spoedige binding van de stof op de plant dienen te bewerkstelligen) moet worden onderzocht. Dergelijk onderzoek vindt dus in het kader van de goedkeuringsprocedure niet plaats.

Recente ontwikkelingen

25. In aanvulling op wat in eerste aanleg is aangevoerd door [...] voeren [...] het volgende aan. Bij brief van 9 maart 2021 heeft het Ctgb aan EFSA onder meer het volgende bericht (zie onder). In de brief maakt het Ctgb onder meer duidelijk dat er zorgen zijn over de link tussen Parkinson en blootstelling aan pesticiden en dat er bovendien meer onderzoek nodig is naar de effecten van blootstelling aan een cocktail van middelen (**productie 51**):

"We would like to express our concerns with regard to a possible relation between the use of specific pesticides and the development of Parkinson's disease. This issue has generated a lot of attention in the Netherlands in recent years, including the medical and research field, the media and the political arena. On behalf of the Dutch Ministry of Agriculture,

Nature and Food Quality the RIVM is currently conducting an exploratory study on data requirements for neurotoxicity in relation to the development of neurodegenerative diseases.

In November 2020, professor Bas Bloem, a neurologist with special interest in this area, gave a presentation to the Ctgb board. He explained that it is difficult to establish an unambiguous causal relationship between active substances in our regulatory framework and the development of Parkinson's disease, since there is a lag time of up to 10-15 years before the first symptoms of the disease become manifest. Despite these difficulties, he pointed out that more and more evidence is emerging substantiating a possible relationship between the use of pesticides and the development of Parkinson's disease. Specifically, there is growing experimental and epidemiological evidence supporting this possible relation between exposure to pesticides and the risk of Parkinson's disease.

A particular concern is the recent recognition that Parkinson's disease is the fastest growing neurological condition in the world, further fueling concerns that environmental toxins such as pesticides may be contributing to this growth.

On February 22 we had a brief discussion with EFSA [...] on this subject. He explained the current activities EFSA is involved in, specifically the EFSA Pilot Project on New Approach Methodologies (NAMs) for tebufenpyrad risk assessment, in collaboration with Anses. The overall outcome is intended to be used in the renewal process for tebufenpyrad.

However, there are many more currently approved active substances for which we do not know whether exposure could be associated with Parkinson's disease.

We therefore request EFSA to specifically screen the currently approved active substances for a possible association with Parkinson's disease (e.g. based on chemical structure and toxicological profile). Furthermore, it is well known that brain lesions affecting the substantia nigra can cause a number of movement disorders including Parkinson's disease. The next step could be to perform dedicated tests on active substances earmarked on the basis of the initial screening for their specific toxic effects on the substantia nigra. In our view, such experiments would have to be performed in ageing animals that are known to be more vulnerable to the toxic effects of pesticides. These experiments should also consider the possibility that combined exposure to multiple pesticides (that are often used in combination in agriculture) lead to greater neurotoxicity and a further enhanced risk of developing Parkinson's disease. Would this research fit into the EFSA Pilot Project on NAMs?

We hope that EFSA will be open to the suggestions above in order to gain more insight into a possible relationship of currently approved active substances in pesticides and the development of Parkinson's disease."

26. Bij brief van mei 2021 reageert de EFSA als volgt (**productie 52**):

"For this purpose, we believe it is necessary to take stock of the situation from a scientific and multidisciplinary point of view. Our aim is to identify the gaps in research, collect feedback on the availability of suitable test methods and test systems to be used in the screening programme, and estimate the policy implications for environmental neuroscience. We are therefore considering the organisation of a scientific event that would have the aim of exploring the current knowledge landscape and future opportunities in neurotoxicology, and would create the basis for a series of scientific projects with the collaboration of the

Member States. The debate should also focus on the need to prioritize chemicals to be tested, and to develop higher throughput methods using molecular or cellular approaches. Testing pesticides through these tools would represent a first step towards understanding the complexity of the mechanisms that regulate neurological functions , and, subsequently, towards developing regulatory action.

We aim at defining a plan to be shared with you in the upcoming weeks, and remain available for further discussions. EFSA looks forward to working with CTGB and MSs on this topic."

27. In reactie op de Europese evaluatie van Verordening EG 1107/2009 (**productie 53**) laat Nederland bovendien in 2020 weten dat de verordening moet worden aangepast zodat middelen standaard allemaal worden onderzocht op neurologische effecten (wat nu niet zo is). Daarnaast moet ook gekeken gaan worden naar de cumulatieve effecten van bestrijdingsmiddelen (blootgesteld worden aan een cocktail):

'5) Although the EU legislation is, as stated in the report, probably the most stringent in the world, there are still aspects that needs to be addressed. The Netherlands considers that, as already is in process for the assessment of biocides, all active substances should be tested for neurological disorders, in order to meet concerns about neurological diseases such as Parkinson's disease.

6) The Netherlands welcomes the action to continue the development of a methodology for cumulative risk assessment in order to further strengthen consumer protection. However, cumulative risk assessment is also relevant for environmental aspects. The Netherlands therefore calls upon the European Commission to strengthen the work on cumulative risk assessment for non-target organisms, for instances by updating guidances in the framework of recommendation 6 (specific protection goals and guidances).'

De stelling van [...] dat er in de toelatingsprocedure rekening wordt gehouden met het effect van spuiten met cocktails is dus, blijkens de brief van het Ctgb en de Nederlandse reactie op de EU-evaluatie van de toelatingsregels, onjuist.

28. Met ander woorden zowel het Ctgb, de EFSA als Nederland onderkennen dat er te weinig onderzoek is naar de neurodegeneratieve effecten van pesticiden, dat er meer en meer bewijs is dat pesticiden kunnen leiden tot neurodegeneratieve aandoeningen en dat actie geboden is. Kennelijk (zie onder 44 memorie van grieven) was in maart 2023 de stand van zaken nog steeds dat nader onderzoek gewenst is, maar ook dat dit onderzoek nog niet afgerond is.
29. Kort gezegd hebben [...] zeer helder onderbouwd dat er meer en meer bewijs is dat pesticiden kunnen leiden tot neurodegeneratieve aandoeningen en dat er naar het oordeel van de controlerende instanties te weinig onderzoek is gedaan naar de neurodegeneratieve effecten van pesticiden.
30. Wat stelt [...] daar tegenover? Heel weinig, om precies te zijn: selectieve citaten uit een rapport van het RIVM uit 2022 en selectieve citaten uit een rapport van de Gezondheidsraad uit 2020. Bij nauwkeurige lezing van beide rapporten bieden deze geen enkele onderbouwing voor de stelling van [...] dat er in Nederland geen

gewasbeschermingsmiddelen verkrijgbaar zijn die gevaar voor de volksgezondheid kunnen opleveren en de stelling dat er een voldoende beeld is bij de nu toegelaten stoffen en middelen om dat standpunt te schragen. Uit beide rapporten blijkt eerder het tegendeel. [...] komen daar bij de bespreking van de grieven nog op terug.

31. [...] stelt onder randnummer 2 van de memorie van grieven dat het spoedappell ook in het belang is van [...], opdat zij hun schade kunnen beperken. Deze stelling is voorbarig en ook tamelijk hypocriet.
32. Voorbarig, omdat [...] zich vrijwillig aan het vonnis van de voorzieningenrechter houdt. [...] hebben geen maatregelen getroffen om het vonnis ten uitvoer te leggen. Aangezien er sprake is van een kaal verbod, zonder dwangsommen, valt er ook niets ten uitvoer te leggen. Aansprakelijkheid van [...] is dan ook niet aan de orde als het vonnis van de voorzieningenrechter onverhoopt onderuit zou gaan. Onjuist is verder dat [...] de publiciteit hebben gezocht. Het is andersom: de pers heeft [...] benaderd en dat wekt geen verbazing gelet op het feit dat de lelieteelt inmiddels zeer omstreden is, omdat het zo vervuilend en in het geval van [...] zo dicht bij woningen plaatsvindt. [...] hebben ook niet gezegd dat zij een nieuw kortgeding zouden starten om dwangsommen te vorderen als [...] zich niet vrijwillig aan het vonnis zou houden. Dat hebben zij in het midden gelaten. De advocaat van [...] dicht [...] allerlei stellingen ter ondersteuning van de gestelde aansprakelijkheid van [...] jegens [...]. [...] weigeren om aan dit spelletje mee te doen.
33. Hypocriet is de stelling dat dit hoger beroep in belang is van [...], opdat zij hun schade kunnen beperken, omdat [...] [...] heeft geïntimideerd door hen te dreigen met een op geen enkele manier onderbouwde schadeclaim van maar liefs EUR 3.000.000. (**productie 54**). Tijdens de mondelinge behandeling van het kort geding was de vermeende schade nog circa EUR 1,2 miljoen (dat is ook het uitgangspunt van Jaap Bond van de KAVB in een artikel in de Volkskrant; een hectare lelies brengt EUR 70.000,- op), een week later meer dan het dubbele. Op het verzoek van [...] om de vermeende schade te onderbouwen is tot op heden geen enkele reactie gevolgd. In strijd met de gedragsregels heeft mr. De Lange ieder van [...] rechtstreeks een brief gestuurd waarin de bewoner aansprakelijk wordt gesteld voor EUR 3.000.000. Mr. De Lange had dit niet mogen doen en had een brief aan de advocaat van [...] moeten sturen. De toenmalige advocaat van [...] (mr. S.C.A. Nuijen), die de eerste aanleg overigens heel goed behandeld heeft, heeft zich – waarschijnlijk uit onervarenheid - laten intimideren door de dreigementen met torenhoge schadeclaims. Als gevolg van deze dreigementen is de groep van bewoners in tweeën uiteengevallen en is een einde gekomen aan de betrokkenheid van mr. Nuijen. Begrijpelijk is dat [...] van deze dreigementen slapeloze nachten hebben gehad en bang werden dat zij hun huis zouden moeten verkopen of in de schuldsanering terecht zouden komen.
34. [...] plaatsen grote vraagtekens bij het business model van de lelieteelers in het algemeen en dat van [...] in het bijzonder. [...] verdient naar eigen zeggen goud geld. De bollen worden bijna allemaal geëxporteerd naar Italië, China, het Midden-Oosten en de V.S. en [...] blijven met de rotzooi achter. Het is onaanvaardbaar dat zo dicht bij woonhuizen wekelijks en zelfs twee keer per week gespoten wordt, dat [...] naar binnen moeten, de ramen en deuren moeten sluiten en uren binnen moeten blijven en dat zij moeten vrezen voor hun gezondheid en die van hun kleine kinderen.
35. Met name de zeer geringe afstand van het lelieveld tot de woonhuizen (20 – pal aan het erf - tot 100 meter) maakt het één keer en vaker ook twee keer per week spuiten met

potentieel zeer gevaarlijke pesticiden onaanvaardbaar. Omwonenden worden namelijk blootgesteld aan beduidend hogere concentraties dan andere burgers. In het OBO-onderzoek (2019) (productie 44) werden in een straal van 250 meter rondom bollenvelden restanten van bestrijdingsmiddelen die op onderzochte bollenvelden waren gebruikt, teruggevonden in de buitenlucht rond woningen, huisstof en urine van omwonenden (zowel volwassenen als kinderen). De onderzoekers concluderen verder: "correlations were found between environmental and urinary concentrations of these pesticides". Dit is zeer zorgelijk want het blijkt dat in een straal van 250 meter rondom bollenvelden de concentratie van bestrijdingsmiddelen in lucht en huisstof velen malen hoger ligt dan bij verder weg gelegen woningen het geval is. In de samenvatting van dit onderzoek (**productie 55**) staan de resultaten kort en bondig beschreven: "Verder bleken de concentraties van bestrijdingsmiddelen in de lucht én in het huisstof hoger te zijn bij de woningen binnen een straal van 250 meter van de bollenvelden dan bij de woningen van de verder weg gelegen controlegroep. In de buitenlucht was het verschil over het algemeen een factor 10, in het huisstof een factor 5. Dit zijn gemiddelden voor alle bestrijdingsmiddelen."

36. Deze cijfers over blootstelling van omwonenden van bollenteelt in het algemeen zijn bovendien mogelijk te rooskleurig voor specifiek omwonenden van lelieteelt. Uit gegevens van het CBS (**productie 56**) blijkt namelijk dat lelieteelt met stip de meest giftige teelt is die we in Nederland hebben. Het jaarlijkse pesticidengebruik in de lelieteelt van 113,7 kg/hectare (in 2020) ligt velen malen hoger dan het gebruik in andere bollenteelten zoals gladiolen (19,4 kg/ha) en tulpen en hyacinten (beiden 17,0 kg/ha). Wordt lelieteelt afgezet tegen de landbouw in zijn geheel, dan levert dat een nog zorgelijker beeld op: het gemiddelde jaarlijkse gebruik voor gewassen in Nederland ligt op 7 kg/ha, tegenover 113,7 kg/ha in de lelieteelt.
37. Ook internationaal is er overigens steeds meer weerstand tegen het ongebreidelde gebruik van pesticiden. Op 29 juni 2023 heeft het *Tribunal Administratif de Paris* een baanbrekend vonnis gewezen (**productie 57**). Kort gezegd stelt de Franse rechter vast dat pesticiden schade aan het milieu en water toebrengen, en dat de Franse Staat zijn eigen doelen voor het verminderen van het gebruik van pesticiden niet heeft gehaald. De Staat wordt bevolen binnen een jaar die doelen wel te halen. De parallel met de klimaatzaak van Urgenda dringt zich op.
38. De voorzieningenrechter heeft het goed gezien. Bij afweging van de belangen van partijen dient het belang van [...] om geen gezondheidsrisico's te lopen te prevaleren boven het geldelijk belang van [...]. Als [...] perse lelies wil telen, dan moet hij dat doen op een plek op veilige afstand van de bewoonde wereld en niet op 20 meter afstand van woonhuizen. Dat had [...] natuurlijk ook zelf kunnen bedenken.
39. **Grief I**
Luidt:
*"Ten onrechte wordt in rechtsoverweging 2.4 gesteld dat:
"[...] c.s. hebben die teelt opgestart nadat de provincie Drenthe een handhavingsverzoek van eisers heeft afgewezen".*
40. [...] heeft geen belang bij Grief I, omdat de bestreden rechtsoverweging niet dragend is voor het oordeel van de voorzieningenrechter. De grief behoeft dan ook geen verdere bespreking.

41. Grief II

Luidt:

"In rechtsoverweging 2.10 citeert de rechtbank artikel 4 lid 3 Verordening EG 1107 /2009 onvolledig om vervolgens in rechtsoverweging 4.3 en alle daaropvolgende rechtsoverwegingen te concluderen dat een gewasbeschermingsmiddel geen onmiddellijk of uitgesteld effect op mens of dier mag hebben. De rechtbank doet het ten onrechte voorkomen alsof de (Europese) wetgever een garantie heeft afgegeven dat een gewasbeschermingsmiddel niet schadelijk mag zijn."

42. Dit is een merkwaardig geformuleerde grief. Wetgevers plegen geen garanties af te geven. Het uitgangspunt van de verordening is wel degelijk – gelukkig – dat een gewasbeschermingsmiddel geen direct of uitgesteld schadelijk effect mag hebben op de gezondheid van mens en/of dier.
43. Volgens de toelichting zou gelden dat *"met de toelating vast zou staan dat er niet sprake is van een onmiddellijk en uitgesteld effect op de mens, met inachtneming dat er nooit een honderd procent zekerheid zal zijn en de Europese wetgever dat ook niet verlangt. De rechtbank stelt of lijkt te stellen dat artikel 4 lid 3 verordening EG 1107 /2009 continu geldt. Dat is onjuist. Voor toepassing van artikel 4.3 verordening is het moment van toelating bepalend. Indien gedurende de toelatingsperiode nieuwe feiten bekend worden, kent de verordening EG 1107/2009 artikel 21 waarmee de toelating kan worden ingetrokken. Die feiten moeten omwonenden kenbaar maken en dan moeten/kunnen omwonenden die weg bewandelen."*
44. Het is juridisch onjuist dat als eenmaal de horde van de toelating is genomen er gespoten mag worden totdat de toelating is ingetrokken. De grondnorm van zowel de Europese verordening als de Wgb is dat een gewasbeschermingsmiddel geen schadelijk effect mag hebben op de gezondheid van mens en/of dier.. Daarbij is de maatstaf voor de menselijke gezondheid door de wetgever beduidend strenger dan voor bijvoorbeeld effecten op het milieu. Voor effecten op het milieu stelt art. 4 lid 3, sub e verordening EG 1107/2009 de volgende eis aan gewasbeschermingsmiddelen: "het heeft geen onaanvaardbare effecten op het milieu." Art. 4 lid 3 sub b bevat echter een strengere eis voor de menselijke en dierlijke gezondheid door niet slechts te spreken van onaanvaardbare effecten, maar van alle schadelijke effecten: "b) het heeft geen onmiddellijk of uitgesteld schadelijk effect op de gezondheid van de mens, met inbegrip van kwetsbare groepen, of op die van dieren, rechtstreeks of via drinkwater (met inachtneming van stoffen die voortkomen uit waterbehandeling), levensmiddelen, diervoeder of lucht, noch gevolgen op de werkplek of andere indirecte effecten, rekening houdend met bekende cumulatieve en synergistische effecten waar er door de Autoriteit aanvaarde wetenschappelijke methoden om dergelijke effecten te evalueren beschikbaar zijn, noch op grondwater" Datzelfde geldt op basis van artikel 6:162 BW, men mag immers niet onrechtmatig gevaar zetten en/of een ander schade toebrengen, zoals hiervoor al kort besproken in het kader van de Kelderluik-criteria.
45. Verder blijkt uit andere Europese regelgeving dat Nederland een plicht heeft om kwetsbare groepen, waaronder omwonenden, te beschermen tegen schade door pesticiden. Artikel 12 lid 1, onder a van de Richtlijn duurzaam gebruik pesticiden (2009/128/EG) bepaalt dat het gebruik van pesticiden verboden of geminimaliseerd moet worden in: *'gebieden die door het brede publiek of door kwetsbare groepen, zoals omschreven in artikel 3 van Verordening (EG) nr. 1107/2009, worden gebruikt, zoals parken, openbare tuinen, sport- en recreatieterreinen, schoolterreinen en speelplaatsen, en gebieden in de nabijheid van*

zorginstellingen’. Kwetsbare groepen is gedefinieerd in artikel 3, onder 14 van Verordening EG 1107/2009 als: “mensen die specifieke aandacht behoeven als het gaat om de beoordeling van acute en chronische gevolgen van gewasbeschermingsmiddelen voor de gezondheid. Hiertoe behoren zwangere vrouwen, vrouwen die borstvoeding geven, ongeboren kinderen, zuigelingen en kinderen en ouderen, alsmede werknemers en bewoners die gedurende langere tijd blootstaan aan hoge doses pesticiden’. Artikel 12 van de Richtlijn duurzaam gebruik pesticiden laat zien dat de Europese wetgever zich bewust is van de risico’s voor kwetsbare groepen, waaronder zuigelingen, kinderen, zwangere vrouwen, alsmede omwonenden die blootgesteld worden aan hoge doses middelen, en de noodzaak om het gebruik in gebieden met deze kwetsbare groepen te minimaliseren of verbieden. Het is dan ook absoluut onjuist dat bij een toelating van een middel, de Europese wetgever meent dat dit middel overal gebruikt kan worden.

46. Deze Europese verplichting heeft in Nederland echter niet geleid tot betere bescherming van omwonenden. In 2020 heeft Professor Koeman op verzoek van de Tweede Kamer juridisch onderzoek gedaan naar de mogelijkheid om spuitvrije zones in te voeren rondom woningen en speelplaatsen, nadat de Minister van LNV, in reactie op een motie van de Kamer, had meegedeeld dat de juridische mogelijkheden daartoe in bestaande situaties ontbreken. Professor Koeman concludeert dat onder het huidige recht (de Wro) dergelijke spuitvrije zones slechts kunnen worden ingevoerd bij nieuwe bestemmen en niet in bestaande situaties, hoewel dit onder de aankomende Omgevingswet gaat veranderen (**Productie 58**). Onder het huidige bestuursrecht betekent dit echter vooralsnog dat gemeenten kwetsbare groepen zoals kinderen, zwangere vrouwen en omwonenden onvoldoende kunnen beschermen, hoewel het Europese recht daar wel om vraagt. Dat betekent dat ook hierom een belangrijke rol is weggelegd voor de civiele rechter om te beoordelen of in een bepaald specifiek geval omwonenden bescherming behoeven.
47. Het is eveneens juridisch onjuist dat de intrekkingprocedure een exclusieve rechtsingang is die [...] zouden moeten volgen. Een kortgeding procedure is – anders dan een intrekkingprocedure – bij uitstek geschikt om op korte termijn een einde te kunnen maken aan een onrechtmatige gevaarzetting en de belangen in het concrete geval af te wegen. De civiele rechter toont zich regelmatig bereid in te grijpen als de uitvoerende of wetgevende macht verzaken hun eigen burgers te beschermen tegen gevaren; denk bijvoorbeeld aan de Urgenda-zaak tegen de Nederlandse Staat, of de Milieu Defensie zaak tegen Shell. Van belang in deze zaak is ook dat in een kort geding procedure alle relevante feiten en omstandigheden mee gewogen kunnen worden, waaronder bijvoorbeeld ook de korte afstand tussen de woonhuizen en het lelieveld waar gespoten wordt.

Vorzorgsbeginsel

48. Op de website van de Europese Unie wordt het voorzorgsbeginsel als volgt omschreven:¹

"Het voorzorgsbeginsel is een benadering van risicomanagement waarbij, als een bepaald beleid of handeling mogelijk schade kan veroorzaken aan de bevolking of het milieu en indien er nog geen wetenschappelijke overeenkomst over de kwestie bestaat, het beleid of de actie in kwestie niet mag worden uitgevoerd. Het beleid of de maatregel kan echter worden herzien wanneer meer wetenschappelijke informatie

¹ https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/?uri=LEGISSUM%3Aprecautionary_principle

beschikbaar komt. Dit beginsel is opgenomen in artikel 191 van het Verdrag inzake de werking van de Europese Unie (VWEU)."

49. Artikel 191 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU) bepaalt in lid 1:

Het beleid van de Unie op milieugebied draagt bij tot het nastreven van de volgende doelstellingen:

- behoud, bescherming en verbetering van de kwaliteit van het milieu;*
- bescherming van de gezondheid van de mens;*
- behoedzaam en rationeel gebruik van natuurlijke hulpbronnen;*
- bevordering op internationaal vlak van maatregelen om het hoofd te bieden aan regionale of mondiale milieuproblemen, en in het bijzonder de bestrijding van klimaatverandering.*

50. In lid 2 van voornoemd artikel is het voorzorgsbeginsel genoemd:

De Unie streeft in haar milieubeleid naar een hoog niveau van bescherming, rekening houdend met de uiteenlopende situaties in de verschillende regio's van de Unie. Haar beleid berust op het voorzorgsbeginsel en het beginsel van preventief handelen, het beginsel dat milieuaantastingen bij voorrang aan de bron dienen te worden bestreden, en het beginsel dat de vervuiler betaalt.

In dit verband omvatten de aan eisen inzake milieubescherming beantwoordende harmonisatiemaatregelen, in de gevallen die daarvoor in aanmerking komen, een vrijwaringsclausule op grond waarvan de lidstaten om niet-economische milieuredenen voorlopige maatregelen kunnen nemen die aan een toetsingsprocedure van de Unie onderworpen zijn.

51. Artikel 1 lid 4 van de Verordening (EG) 1107/2009 bepaalt:

De bepalingen van deze verordening stelen op het voorzorgsbeginsel teneinde te garanderen dat werkzame stoffen of middelen die op de markt worden gebracht niet schadelijk zijn voor de gezondheid van mensen en dieren of voor het milieu. In het bijzonder worden de lidstaten er niet van weerhouden het voorzorgsbeginsel toe te passen wanneer er wetenschappelijk gezien onzekerheid bestaat over de risico's voor de gezondheid van mensen en dieren of voor het milieu van de op hun grondgebied toe te laten gewasbeschermingsmiddelen.

52. Uit het arrest van het Hof van Justitie van 1 oktober 2019 (C-616/17) volgt over het voorzorgsbeginsel:

"43 Volgens dit beginsel kunnen bij onzekerheid over het bestaan en de omvang van risico's voor de menselijke gezondheid, beschermende maatregelen worden genomen zonder dat hoeft te worden gewacht totdat de realiteit en de ernst van deze risico's volledig zijn aangetoond. Wanneer het bestaan of de omvang van het gestelde risico niet met zekerheid kan worden bepaald omdat de resultaten van de verrichte onderzoeken niet concludent zijn, maar reële schade voor de volksgezondheid waarschijnlijk blijft ingeval het risico intreedt, rechtvaardigt het voorzorgsbeginsel dat beperkende maatregelen worden getroffen."

53. In een arrest van het Gerecht van 17 mei 2018 is geoordeeld:²

"a) Voorzorgsbeginsel

1) Definitie

109 *Het voorzorgsbeginsel vormt een algemeen beginsel van het Unierecht, dat de betrokken autoriteiten verplicht in het welbepaalde kader van de uitoefening van de hun bij de betrokken regeling toegekende bevoegdheden passende maatregelen te nemen om een aantal potentiële gevaren voor de volksgezondheid, de veiligheid en het milieu te voorkomen, waarbij aan de vereisten in verband met de bescherming van deze belangen voorrang moet worden verleend boven economische belangen [zie arresten van 21 oktober 2003, Solvay Pharmaceuticals/Raad, T-392/02, EU:T:2003:277, punt 121 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en 12 april 2013, Du Pont de Nemours (France) e.a./Commissie, T-31/07, niet gepubliceerd, EU:T:2013:167, punt 134 en aldaar aangehaalde rechtspraak; zie in die zin ook arrest van 26 november 2002, Artégodan e.a./Commissie, T-74/00, T-76/00, T-83/00–T-85/00, T-132/00, T-137/00 en T-141/00, EU:T:2002:283, punten 183 en 184].*

110 *Op grond van het voorzorgsbeginsel kunnen de instellingen bij aanhoudende wetenschappelijke onzekerheid over het bestaan of de omvang van risico's voor de menselijke gezondheid of voor het milieu beschermingsmaatregelen nemen, zonder dat hoeft te worden gewacht totdat ten volle is bewezen dat deze risico's reëel en ernstig zijn of dat de negatieve gevolgen voor de gezondheid zich daadwerkelijk voordoen [zie arresten van 12 april 2013, Du Pont de Nemours (France) e.a./Commissie, T-31/07, niet gepubliceerd, EU:T:2013:167, punt 135 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en 6 september 2013, Sepro Europe/Commissie, T-483/11, niet gepubliceerd, EU:T:2013:407, punt 44 en aldaar aangehaalde rechtspraak].*

[...]

118 *Bovendien dient erop te worden gewezen dat het onmogelijk kan blijken te zijn om een wetenschappelijke risicobeoordeling volledig uit te voeren omdat onvoldoende wetenschappelijke gegevens beschikbaar zijn. Dat mag echter de bevoegde overheid niet beletten om onder toepassing van het voorzorgsbeginsel preventieve maatregelen te treffen. Van belang is in dat geval dat de wetenschappers een wetenschappelijke risicobeoordeling verrichten, ondanks de nog bestaande wetenschappelijke onzekerheid, zodat de bevoegde overheid over voldoende betrouwbare en solide informatie beschikt om in staat te zijn de draagwijdte van de wetenschappelijke vraag ten volle te vatten en om haar beleid met kennis van zaken te bepalen (arrest van 9 september 2011, Frankrijk/Commissie, T-257/07, EU:T:2011:444, punt 77; zie ook in die zin arresten van 11 september 2002, Pfizer Animal Health/Raad, T-13/99, EU:T:2002:209, punten 160-163, en 11 september 2002, Alpharma/Raad, T-70/99, EU:T:2002:210, punten 173-176).*

² ECLI:EU:T:2018:280

119 Wanneer het onmogelijk blijkt het bestaan of de omvang van het gestelde risico met zekerheid vast te stellen omdat de resultaten van de uitgevoerde studies onvoldoende, niet sluitend of onnauwkeurig zijn, maar de waarschijnlijkheid van reële schade blijft in het geval het risico intreedt, rechtvaardigt het voorzorgsbeginsel de vaststelling van beperkende maatregelen, mits zij niet-discriminerend en objectief zijn [arrest van 12 april 2013, Du Pont de Nemours (France) e.a./Commissie, T-31/07, niet gepubliceerd, EU:T:2013:167, punt 142 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en arrest EVA-Hof van 5 april 2001, EFTA Surveillance Authority/Norway, E-3/00, EFTA Court Report 2000-2001, blz. 73, punt 31]."

54. Uit het voorgaande blijkt dat het voorzorgsbeginsel inhoudt dat te allen tijde moet worden voorkomen dat er een risico bestaat op schade aan de gezondheid van mensen en dieren. Dat betekent dat voordat een gewasbeschermingsmiddel überhaupt kan worden toegelaten, er moet worden aangetoond dat dit geen enkel schadelijk effect heeft. Het houdt verder in dat indien er aanwijzingen zijn dat een reeds toegelaten middel toch een risico op schadelijke effecten heeft, er dient te worden ingegrepen en er maatregelen dienen te worden genomen tegen gebruik van het middel zolang over de schadelijke effecten onzekerheid bestaat. Het voorzorgsbeginsel noopt tot ingrijpen wanneer er voldoende aanwijzingen bestaan dat het gebruik van een gewasbeschermingsmiddel een schadelijk effect zou kunnen hebben op de gezondheid van de mens.
55. Het is onjuist dat het voorzorgsbeginsel zou inhouden dat ten aanzien van een gewasbeschermingsmiddel dat eenmaal is toegelaten, en waarvan bij de (hiaten-bevattende, zie hiervoor) risicobeoordeling bij de toelating geen schadelijk effect op de gezondheid van mens of dier is gebleken, geen maatregelen kunnen worden getroffen teneinde te voorkomen dat nader gebleken mogelijke schadelijke effecten zich manifesteren.
56. De lezing van [...] van artikel 7 van Verordening EG 178/2002 is dan ook onjuist. In dit artikel is bepaald:

"Vorzorgsbeginsel

1. In specifieke situaties waarin na beoordeling van de beschikbare informatie de mogelijkheid van schadelijke gevolgen voor de gezondheid is geconstateerd, maar er nog wetenschappelijke onzekerheid heerst, kunnen, in afwachting van nadere wetenschappelijke gegevens ten behoeve van een volledige risicobeoordeling, voorlopige maatregelen voor risicomanagement worden vastgesteld om het in de Gemeenschap gekozen hoge niveau van gezondheidsbescherming te waarborgen.

2. Krachtens lid 1 vastgestelde maatregelen zijn evenredig en beperken de handel niet meer dan nodig is om het in de Gemeenschap gekozen hoge niveau van gezondheidsbescherming te verwezenlijken, rekening houdend met de technische en economische haalbaarheid en andere ter zake dienende factoren. De maatregelen dienen binnen een redelijke termijn opnieuw te worden gezien, afhankelijk van de aard van het geconstateerde risico voor het leven of de gezondheid en het soort wetenschappelijke informatie dat nodig is om de wetenschappelijke onzekerheid weg te nemen en een volledige risicobeoordeling uit te voeren."

57. [...] betoogt dat uit lid 2 duidelijk zou volgen dat niet ieder risico hoeft te worden uitgesloten. Dit valt echter niet in lid 2 te lezen. Daarin staat slechts dat de maatregelen die nodig zijn om de gezondheid te beschermen niet verder dienen te gaan dan nodig is om het hoge niveau van gezondheidsbescherming te verwezenlijken. Dit hoge niveau van gezondheidsbescherming staat duidelijk voorop. Indien er een risico van schadelijke gevolgen voor de gezondheid bestaat, moet men op grond van verordening EG 1107/2009 daartegen dus wel degelijk worden beschermd.
58. Dat het voorzorgsbeginsel zich in de eerste plaats tot de Lidstaten en de overheid richt, betekent niet dat de voorzieningenrechter niet in voorkomende concrete gevallen mede op basis van dit beginsel, ordemaatregelen kan treffen. De zorgvuldigheid die in het maatschappelijk verkeer betaamt, wordt bovendien mede door dat beginsel ingevuld.
59. **Grief III**
Luidt:
"Ten onrechte wordt in rechtsoverweging 2.16 gesteld dat binnen het huidige Europese en nationale systeem van goedkeuring en toelating van gewasbeschermingsmiddelen een onvoldoende duidelijk beeld geeft van de mogelijk neurologische gevolgen van de onderzochte middelen en stoffen."
60. In de inleiding is reeds uiteengezet dat zowel het Ctgb als de EFSA onderkennen dat er te weinig onderzoek is op het gebied van de neurodegeneratieve effecten van pesticiden, dat er meer en meer bewijs is dat pesticiden kunnen leiden tot neurodegeneratieve aandoeningen en dat actie geboden is.
61. [...] beweert ten onrechte dat het RIVM in 2022 zou hebben geconcludeerd dat geen middelen zijn toegelaten met gevaar voor neurologische aandoeningen en dat er dus wel een voldoende beeld is bij de nu toegelaten stoffen en middelen. [...] citeert onvolledig uit het RIVM rapport. Ten eerste blijkt uit het RIVM rapport dat men slechts een vijftal middelen heeft onderzocht, waarvan er één op basis van de chemische structuur die lijkt op één van de middelen die inmiddels verboden is, soortgelijke ziekten zou kunnen veroorzaken. Het RIVM verwacht dat deze stof niet opnieuw goedgekeurd gaat worden tijdens de lopende herbeoordeling. Daarbij vallen twee dingen op. Ten eerste hoe traag er ingegrepen wordt als een stof potentieel gevaarlijk is. Ten tweede dat het feit dat een gewasbeschermingsmiddel is toegelaten helemaal niet betekent dat het middel geen gevaar oplevert voor mens en dier. Immers ook alle middelen waarvan inmiddels is vastgesteld dat die tot ernstige neurodegeneratieve ziekten leiden en inmiddels zijn verboden, zijn ooit toegelaten na tests.
62. Het RIVM rapport is ook lang niet zo stellig als [...] suggereert. [...] verwijzen naar p. 29:
'Er is echter vrij weinig informatie beschikbaar waarop moleculaire structuur-activiteit analyses uitgevoerd kunnen worden om de relatie tussen gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten vast te kunnen stellen. Dit bevestigt het belang van meer data en betere testrichtlijnen voor het bepalen van mogelijke effecten van gewasbeschermingsmiddelen op neurodegeneratieve ziekten.'
63. Daar komt bij dat het RIVM in 2021 (**productie 59**) juist heel duidelijk heeft geconcludeerd dat er wél een link is tussen blootstelling aan pesticiden en Parkinson en dat

de huidige toelatingsprocedure tekort schiet waar het gaat om de beoordeling van neurotoxische effecten. Verweerders citeren de conclusie:

'1. De relatie tussen blootstelling aan chemische stoffen, inclusief gewasbeschermingsmiddelen, en neurodegeneratieve aandoeningen is plausibel. Het aantonen van een causaal verband voor specifieke werkzame stoffen in epidemiologische studies is echter lastig vanwege de kleine onderzoeksgroepen en de blootstelling aan meerdere werkzame stoffen, vaak gedurende langere tijd.

2. Ontbrekende gegevens over de neurotoxische potentie van (nieuwe) werkzame stoffen leidt ertoe dat aanvullende studies zelden gevraagd worden.

3. In de huidige vereisten in de OECD-testrichtlijnen zijn de neurodegeneratieve parameters niet expliciet benoemd. Hoewel onderzoek naar deze aanvullende parameters niet uitgesloten is in de testrichtlijn komt het in de praktijk niet voor dat dit ook daadwerkelijk wordt uitgevoerd.

4. Het op dit moment beschikbare arsenaal aan in vitro testen naar neurodegeneratieve eigenschappen van stoffen is nog te beperkt en onvoldoende gevalideerd om een alternatief voor proefdierstudies te kunnen bieden.'

64. [...] stelt verder "de Universiteit Leiden heeft dit ook bevestigd" (dat er geen middelen zijn toegelaten met gevaar voor neurologische aandoeningen), in een kennelijke poging meer autoriteit aan de eigen onjuiste bewering te verschaffen. Universiteiten spreken niet, wetenschappers verbonden aan een Universiteit plegen dat te doen. In dit geval gaat het echter niet om een wetenschappelijk artikel maar een digitaal bericht op <https://nieuwscheckers.nl> geschreven door mevrouw Erna van Balen, die niet aan de Universiteit Leiden is verbonden, maar op dit moment als journalist zelf voor de Volkskrant schrijft. Blijkbaar is Erna van Balen het oneens met een artikel in de Volkskrant waarin stond dat er sprake is van een 'Parkinsonpandemie' en alleen een verbod op bestrijdingsmiddelen die pandemie een halt kan toeroepen. Mevrouw schrijft:

"Het aantal mensen met de ziekte van Parkinson neemt inderdaad toe. Het hardste wetenschappelijke bewijs dat bestrijdingsmiddelen de kans op Parkinson bij mensen verhogen, is gevonden bij boeren die met grote hoeveelheden van bepaalde bestrijdingsmiddelen hebben gewerkt die inmiddels verboden zijn. Voor omwonenden van landbouwgebieden is het risico onduidelijk."

Mevrouw vindt het artikel in de Volkskrant ongenueanceerd. Dat mag zij vinden. Op geen enkele manier kan met dit niet-wetenschappelijke bericht de wetenschappelijke studies aangehaald in de inleidingen worden weerlegd. Evenmin kan hiermee worden onderbouwd, zoals [...] ten onrechte suggereert, dat geen middelen zijn toegelaten met gevaar voor neurologische aandoeningen en dat er dus wel een voldoende beeld is van de neurologische effecten van de nu toegelaten stoffen en middelen.

65. **Grief IV**

Luidt:

"In rechtsoverweging 2.17 wordt ten onrechte gesteld dat uit verschillende onderzoeken in de Verenigde Staten en diverse Europese landen blijkt dat het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen een vergrote kans geeft op neurologische aandoeningen,

zoals de ziekte van Parkinson, de ziekte van Alzheimer en Amyotrofe Lateraal Sclerose (spierziekte ALS). De onjuiste conclusie die wordt getrokken in onder rechtsoverweging 4.3 en 4.4 is dat die gewasbeschermingsmiddelen in die onderzoeken nog steeds zijn toegelaten en dat die resultaten ook voor Nederland gelden."

66. In de toelichting op grief IV citeert [...] selectief uit het rapport van de Gezondheidsraad van 2020 (productie 11 bij memorie van grieven). Uit het rapport van de Gezondheidsraad zou blijken dat deskundigen een oorzakelijk verband tussen het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en Parkinson niet bewezen achten.
67. Dat is een misleidende voorstelling van zaken. De Gezondheidsraad komt namelijk tot heel andere conclusies. [...] citeren de Gezondheidsraad volledig:

"Uit de internationale literatuur komen aanwijzingen dat blootstelling aan chemische gewasbeschermingsmiddelen gezondheidsrisico's met zich meebrengt. Epidemiologisch onderzoek in Nederland geeft geen duidelijke aanwijzingen voor gezondheidseffecten, maar neemt de ongerustheid ook niet weg. In hoeverre telers, hun gezinnen en omwonenden van landbouwpercelen hierdoor gezondheidsrisico's lopen, is onzeker. Meer gezondheidsonderzoek zal op korte termijn geen duidelijkheid bieden. De toelatingsprocedure behoeft verbetering, maar dat is complex en kost veel tijd. Op grond *van* het voorzorgsbeginsel adviseert de commissie daarom het streven naar verduurzaming van de gewasbescherming en naar vermindering van de afhankelijkheid van chemische middelen te intensiveren en de voortgang te bewaken door het gebruik van chemische middelen en de blootstelling van mensen te monitoren. Op termijn kunnen de verzamelde gegevens bovendien beter gezondheidsonderzoek mogelijk maken."

5.1 Gezondheidsrisico's door gewasbeschermingsmiddelen

Recent epidemiologisch gezondheidsonderzoek in eigen land heeft geen duidelijke aanwijzingen opgeleverd voor gezondheidsschade, maar is beperkt van omvang en kwaliteit en kan de zorgen daarom niet wegnemen. Vast staat dat telers en andere professionele toepassers van chemische gewasbeschermingsmiddelen en arbeiders die werken op agrarische bedrijven hoger zijn blootgesteld dan mensen die niet beroepsmatig in aanraking komen met deze middelen. Verder is gebleken dat omwonenden van agrarische percelen en gezinsleden van telers over het algemeen hoger zijn blootgesteld dan mensen die verder weg wonen van landbouwpercelen. Naast werk en woonomgeving kunnen echter ook andere bronnen bijdragen aan de totale blootstelling *van* mensen, zoals de voeding en particulier gebruik in en rond de woning. In hoeverre de blootstelling via het werk of vanuit de woonomgeving bij telers en omwonenden in ons land in extra gezondheidsrisico's resulteert, is onzeker.

5.2 Intensivering van streven naar duurzaamheid

Enkele jaren geleden heeft de Gezondheidsraad het voorzorgsbeginsel omschreven als een strategie voor een zorgvuldige omgang onzekerheden.¹¹² De Nederlandse overheid heeft deze zienswijze destijds omarmd. In zijn eerste advies *over* gewasbescherming en omwonenden aan chemische gewasbeschermingsmiddelen en het optreden van gaf de raad aan dat passend invulling kan worden gegeven aan deze strategie door niet de gezondheidsrisico's, maar de ongewenstheid van blootstelling als uitgangspunt te nemen en kosteneffectieve maatregelen

te treffen. Hij achtte daarnaast ook proportionele, duurdere maatregelen het overwegen waard.⁴ De aanbevelingen die de raad toen deed, acht de commissie nog steeds van toepassing.

De commissie beveelt op grond van het voorzorgsbeginsel aan dat overheid en agrarische sector de plannen om de landbouw te verduurzamen, zoals recent nog beschreven in de Toekomstvisie Gewasbescherming 2030¹⁰⁸, met kracht ter hand nemen en intensiveren. Maatregelen bij de bron verdienen altijd de voorkeur. Een verminderde afhankelijkheid van chemische middelen en een vermindering van het gebruik zullen direct leiden tot een lagere blootstelling, niet alleen van telers en werkers in behandeld gewas, maar ook van omwonenden en consumenten, en dus tot een vermindering van eventuele gezondheidsrisico's voor de hele bevolking.

Waar de inzet van chemische middelen noodzakelijk blijft, is het van belang zoveel mogelijk de voorkeur te geven aan middelen met de laagste risico's voor mens en milieu. Uiteraard dienen daarbij de wettelijke gebruiksvoorschriften strikt te worden nageleefd en moeten veiligheidsaspecten alle aandacht krijgen. Educatie en motivatie van telers zijn hiervoor van groot belang. Het verdient aanbeveling dat overheid en landbouworganisaties hierin nog meer investeren. Het preventief medisch onderzoek (pmo) is hiervoor eveneens een geschikt instrument. Handhaving door de inspecties van betrokken departementen (NVWA, ILT, ISZW) behoeft eveneens versterking.¹¹³

5.3 Het nut van aanvullend onderzoek

Gezondheidsonderzoek

Op de korte termijn zal epidemiologisch onderzoek naar gezondheidseffecten in Nederland geen duidelijkheid bieden. Op langere termijn kan het echter waardevolle inzichten opleveren, mits de blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen goed kan worden gekarakteriseerd. De commissie ziet bijvoorbeeld mogelijkheden om een prospectief cohortonderzoek naar ontwikkelingseffecten bij jonge kinderen op te zetten, waarbij de kinderen over langere tijd worden gevolgd. Zij beveelt aan samenwerking te zoeken met Europese partners, zodat het onderzoek groter en beter kan worden opgezet en de zeggingskracht van de bevindingen groter zal zijn.

Monitoring van gebruik en humane blootstelling

Het is volgens de commissie bijzonder zinvol om het gebruik van chemische gewasbeschermingsmiddelen te gaan monitoren. Ze raadt aan de sinds enige jaren verplichte gewasbeschermingsmonitor, waarin telers onder meer moeten aangeven welke chemische gewasbeschermingsmiddelen ze wanneer in welke teelt hebben ingezet, uit te bouwen tot een betrouwbare, uniforme en landelijke registratie van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen op perceelsniveau. Verder adviseert de commissie om de blootstelling van mensen ten minste periodiek en over langere tijd te volgen via biomonitoring. Hierbij sluit zij aan bij de eerdere aanbeveling van de raad en van andere adviescolleges, die recent een lans hebben gebroken voor (bio)monitoring.¹⁰³

Dit onderzoek dien diverse doelen:

- *Bewaking van de effectiviteit van het gevoerde beleid*

Dit is het belangrijkste doel. Registratie van het gebruik maakt direct zichtbaar hoe succesvol het streven naar een verminderde afhankelijkheid is en biedt aangrijpingspunten voor bijsturing van

het beleid. Biomonitoring laat zien in hoeverre de maatregelen tot een verminderde blootstelling van telers, werkers in behandeld gewas, omwonenden en consumenten leiden.

- *Toetsing van aannames uit de toelatingsprocedure en opsporen onjuist gebruik*

De uitkomsten van biomonitoring laten zien wat de totale lichaamsbelasting met een stof of een reeks verwante stoffen is vanuit alle blootstellingsbronnen en langs alle blootstellingsroutes samen.¹¹⁵ Vergelijking van de uitkomsten van de biomonitoring met blootstellingsschattingen en gezondheidskundige advieswaarden uit de toelatingsprocedure levert indicaties voor tekortkomingen in de op afzonderlijke producten gerichte toelatingssystematiek of in de blootstellingsschattingen van het Ctgb of voor gebruik dat afwijkt van de voorschriften en dus voor risicovolle situaties die om nader onderzoek vragen.

- *Aandacht voor veiligheid stimuleren*

Biomonitoring kan bijdragen aan de bewustwording van telers over mogelijke gezondheidsrisico's, om te beginnen voor henzelf en hun gezinsleden, en zo de aandacht voor veiligheid stimuleren. Omwonenden profiteren daar ook van. Naar omwonenden en de burger in het algemeen toe getuigt een biomonitoringsprogramma van goede zorg.

- *Opmaat naar beter epidemiologisch gezondheidsonderzoek*

Als de verzamelde gebruikscijfers op perceelsniveau publiekelijk of ten minste voor onafhankelijke onderzoekers toegankelijk zijn, bevordert dat de mogelijkheden voor goed epidemiologisch onderzoek naar eventuele gezondheidseffecten. Biomonitoringsdata kunnen de mogelijkheden verder verruimen. Als een biomonitoringsprogramma wordt opgezet in de nabijheid van verschillende teelten en in regio's met veel en weinig landbouw, ontstaat op langere termijn een goed beeld van de humane blootstelling en de ruimtelijke en temporele variatie daarin. De opbrengst wordt het grootst als daarbij aansluiting wordt gezocht bij biomonitoringsprogramma's in andere Europese landen. Vergelijking van blootstellingsgegevens van eigen bodem met de uitkomsten van epidemiologisch onderzoek elders in de wereld biedt bovendien inzicht in de gezondheidsrisico's in Nederland. Uiteindelijk wordt het dan wellicht mogelijk om via epidemiologisch onderzoek te verifiëren of de gezondheidskundige grenswaarden van de toelatingsprocedure daadwerkelijk voldoende bescherming bieden.

Via het OBO en door participatie in diverse EU-projecten heeft Nederland al de nodige expertise opgebouwd met biomonitoring.¹¹⁵ De commissie acht het dan ook goed mogelijk dat Nederland een programma opzet dat aan alle eisen voor zinvol onderzoek naar de inwendige blootstelling voldoet.⁴ Verder kan het Vlaamse humane-biomonitoringsprogramma, dat al achttien jaar loopt en dat op vele chemische stoffen inclusief gewasbeschermingsmiddelen gericht is, als bron van inspiratie dienen.¹¹⁶ Het verdient aanbeveling om belanghebbende partijen te betrekken bij het opzetten, inrichten en onderhouden van een dergelijk biomonitoringsprogramma om zo veel mogelijk aan te sluiten bij hun behoeften. Ook op het punt van inspraak van belanghebbenden komen de ervaringen met het OBO goed van pas.

Aanvullend milieuonderzoek

Het OBO heeft veel inzicht verschaft in het belang van verschillende routes van blootstelling van omwonenden in de bollenteelt en vormde een belangrijke verificatie van de blootstellingsschattingen van het Ctgb bij de toelating. De commissie beveelt aan nader te onderzoeken hoe representatief de bevindingen in de bollenteelt zijn voor andere teelten. Dit is vooral van belang voor de fruitteelt waar ook relatief grote hoeveelheden

gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt, maar waar zij- en opwaarts wordt gespoten. De commissie verwacht dat die representativiteit met een beperkte onderzoeksinspanning bij andere teelten nader te bepalen is, bijvoorbeeld via de analyse van huisstof. Diverse maatregelen, zoals driftarme spuitdoppen, vanggewassen, spuitvrije zones en ramen sluiten, kunnen de emissie naar het milieu en/of de blootstelling van omwonenden beperken. De effectiviteit van dergelijke maatregelen onder verschillende omstandigheden is echter niet goed bekend. Voor een optimale inzet is nader onderzoek nodig.

5.4 Verbetering van de toelatingsprocedure

De commissie vindt verdere verbetering van de toelatingsprocedure nodig, maar constateert tegelijkertijd dat dit een complex en langdurig proces is. Absolute zekerheid dat er geen gezondheidsschade kan optreden, kan een toelatingsprocedure bovendien nooit bieden. Ze moet veeleer gezien worden als de eerste van een reeks voorzieningen die samen de veiligheid waarborgen.

Sinds enkele jaren worden de risico's voor omwonenden apart beoordeeld in de toelatingsprocedure. Daarbij wordt uitgegaan van ongunstige omstandigheden die leiden tot een hoge blootstelling. De blootstelling via huisstof kan hierin nog worden verdisconteerd. Via deze methode wordt voldoende rekening gehouden met de afstand tot woonobjecten en woonkernen. Het OBO heeft bevestigd, zij het voor één teelt en een beperkt aantal middelen, dat de blootstellingsschatting van het Ctgb voldoende beschermend is. De onzekerheid zit volgens de commissie eerder in de afleiding van gezondheidskundige grenswaarden, die noodgedwongen - in elk geval bij nieuw toe te laten gewasbeschermingsmiddelen - geheel op dierproeven berust. Deze zijn bovendien niet in alle gevallen optimaal ingericht.

5.5 Bevordering van de kennisuitwisseling, dialoog en samenwerking

Het RIVM heeft gepleit voor de inrichting van een Kennisplatform Gewasbescherming & Gezondheid. Dat zou bestaande wetenschappelijke en beleidsmatige informatie voor een breed publiek toegankelijk en begrijpelijk moeten maken, telers en andere professionals moeten ondersteunen bij een verantwoorde toepassing van chemische gewasbeschermingsmiddelen en kunnen bijdragen aan een maatschappelijke dialoog tussen belanghebbenden, zoals omwonenden, landbouworganisaties en producenten van gewasbeschermingsmiddelen, over bijvoorbeeld de interpretatie van wetenschappelijke gegevens, het gewenste beschermingsniveau en doelmatige manieren om dit beschermingsniveau te bereiken. De commissie ondersteunt die aanbeveling. Een platform kan bijdragen aan het bouwen van vertrouwen door het uitwisselen van informatie en visies.

De commissie tekent daar wel bij aan dat er kwaliteitsvoorwaarden moeten worden gesteld aan de opzet en het onderhouden van een dergelijk platform. Zo zou vooraf moeten worden vastgelegd welke doelen het platform nastreeft, welke middelen het platform daartoe gebruikt, wie het platform beheert, welke inspraak de belanghebbende partijen hebben en welke spelregels gelden bij het aanmaken en aanbrengen van documentatie en gepubliceerde informatie. Reeds bestaande kennisplatforms op andere terreinen, zoals het Kennisplatform Elektromagnetische V en Gezondheid, kunnen als voorbeeld dienen. Het platform zou ook een geschikte plek kunnen zijn

waar belanghebbende partijen en experts samen nadenken over een zinvolle opzet en invulling van het door de commissie voorgestelde biomonitoringsprogramma. Daarmee zou het gezamenlijk opzetten van onderzoek, dat met het OBO gestart is, een nuttig vervolg krijgen.

68. Uit het rapport volgt nergens dat deskundigen een oorzakelijk verband tussen het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en Parkinson niet bewezen achten. De Gezondheidsraad wijst erop dat er aanwijzingen zijn dat blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen gezondheidsrisico's meebrengt, dat onzeker is of telers en omwonenden dergelijke risico's lopen, de toelatingsprocedure verbetering behoeft en het in het kader van het voorzorgsbeginsel van belang is dat onder meer wordt gestreefd naar de vermindering van afhankelijkheid van chemische middelen en de voortgang te bewaken door het gebruik van chemische middelen en de blootstelling van mensen te monitoren. De Gezondheidsraad wijst er ook op dat gezien de beperkte omvang van het tot nog toe verrichte onderzoek nog steeds onzeker is of de blootstelling van telers en omwonenden aan gewasbeschermingsmiddelen in extra gezondheidsrisico's resulteert. Hoewel de Gezondheidsraad duidelijk maakt dat sinds enkele jaren in de toelatingsprocedure de risico's voor omwonenden apart worden beoordeeld, zijn veel gewasbeschermingsmiddelen die momenteel op de markt zijn toegelaten ver voordat deze aparte beoordeling werd uitgevoerd. De Gezondheidsraad wenst bovendien nog steeds als uitgangspunt de 'ongewenstheid van blootstelling' te nemen eerder dan de gezondheidsrisico's, dit in het kader van het voorzorgsbeginsel. De Gezondheidsraad beveelt verder aanvullende onderzoek aan dat op langere termijn duidelijkheid kan bieden, in samenwerking met andere Europese landen. Ook pleit de raad voor een betere registratie van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. De combinatie van beiden zou er uiteindelijk toe moeten leiden dat duidelijk wordt of de grenswaarden van de toelatingsprocedure daadwerkelijk voldoende bescherming bieden. Dat is dus op dit moment onzeker. Ten aanzien van de toelatingsprocedure zegt de Gezondheidsraad dat een verbetering daarvan nodig is, vooral omdat grenswaarden vooral uit dierproeven worden afgeleid (die niet perse representatief zijn voor mensen) en die niet in alle gevallen optimaal zijn ingericht. Daarbij constateert hij dat er nooit absolute zekerheid kan worden gegeven dat geen gezondheidsschade zal optreden. De toelatingsprocedure: 'moet veeleer gezien worden als de eerste van een reeks voorzieningen die samen de veiligheid waarborgen'.
69. Met een toelating door het Ctgb is dus in de visie van de Gezondheidsraad hoe dan ook een eerste stap en geen eindstation zoals [...] betoogt. Ook in het vervolg moet de veiligheid op grond van het voorzorgsbeginsel gewaarborgd blijven. In dat verband is van belang dat er duidelijke aanwijzingen zijn voor een verband tussen blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen en Parkinson, ALS en andere gezondheidsrisico's (die zijn volgens het RIVM plausibel) en nader onderzoek is vereist. Op grond van het voorzorgsbeginsel moeten omwonenden van (de zeer toxische) lelieteelt beschermd worden tegen het risico op ernstige gezondheidschade. Het voorzorgsbeginsel brengt juist niet mee dat dat pas moet gebeuren op het moment dat een oorzakelijk verband bewezen is, zoals [...] kennelijk veronderstelt.
70. [...] stelt nog dat in jurisprudentie van het Hof van Justitie is uitgewerkt dat de toelatingsprocedure 'voldoet' aan het voorzorgsprincipe (onder 38 memorie van grieven). Beter is om uit te gaan van het citaat onder 38 memorie van grieven dat de toelatingsprocedure 'stoelt op' het voorzorgsprincipe, omdat het voorzorgsprincipe na de toelating dus evenzeer van belang blijft.

71. [...] begrijpen dan ook niet wat [...] bedoelt te zeggen met de citaten onder 39 van de memorie van grieven, omdat die in deze zaak niet relevant en niet van toepassing zijn. Het is onjuist dat de verordening tot uitgangspunt neemt dat een toegelaten middel voldoet en 'geen gevaar oplevert'. De uitgangspunten voor de intrekingsprocedure gelden bovendien niet voor de beoordeling in kort geding, waarin het gaat om een belangenafweging in een concreet geval.
72. **Grief V**
Luidt:
"In rechtsoverweging 2.18 wordt ten onrechte niet volledig verwezen naar het advies van de Gezondheidsraad (productie 11)."
73. De voorzieningenrechter verwijst naar het advies voor zover het van belang is voor zijn uitspraak. In rechtsoverweging 2.18 heeft de voorzieningenrechter het advies van de Gezondheidsraad weergegeven. Er staat dat de Gezondheidsraad heeft geadviseerd voorzorg toe te passen, door het streven naar vermindering van de afhankelijkheid van de landbouw van chemische gewasbeschermingsmiddelen te intensiveren. En voorts dat de Gezondheidsraad wijst op het belang van voorlichting en handhaving en dat wordt geadviseerd goed te registreren welke middelen op welke percelen gebruikt worden en de blootstelling van mensen aan gewasbeschermingsmiddelen periodiek te meten. Dat is een correcte weergave van het advies van de Gezondheidsraad.
74. Dat de voorzieningenrechter het advies zou hebben opgevat als een algeheel verbod, zoals [...] wil doen voorkomen, vindt geen steun in het vonnis. Evenmin blijkt dat de voorzieningenrechter het advies van de Gezondheidsraad dusdanig beperkt heeft uitgelegd.
75. [...] haalt het advies van de Gezondheidsraad bovendien zelf selectief aan door te stellen dat uit het advies volgt dat conclusies over de aan- of afwezigheid van gezondheidsrisico's voor omwonenden op basis van het onderzoek niet zijn te trekken. In het advies staat dat het blootstellingsonderzoek onder omwonenden van bollenvelden (OBO) geen gezondheidsonderzoek was. *"Conclusies over (de afwezigheid van) gezondheidsrisico's voor omwonenden zijn op basis van dit onderzoek dus niet te trekken."* (blz. 21)
76. In het hoofdstuk Advies komt de Gezondheidsraad onder meer tot het volgende (bladzijde 36):
"5.1 Gezondheidsrisico's door gewasbeschermingsmiddelen
In de vorige hoofdstukken heeft de commissie laten zien dat de internationale epidemiologische literatuur verbanden laat zien tussen blootstelling aan chemische gewasbeschermingsmiddelen en het optreden van ziektes. Dat betreft onder meer de ziekte van Parkinson en cognitieve effecten bij jonge kinderen. Dierexperimenteel en mechanistisch onderzoek wijzen op een zekere mate van plausibiliteit van effecten.
Recent epidemiologisch gezondheidsonderzoek in eigen land heeft geen duidelijke aanwijzingen opgeleverd voor gezondheidsschade, maar is beperkt van omvang en kwaliteit en kan de zorgen daarom niet wegnemen.
Vast staat dat telers en andere professionele toepassers van chemische gewasbeschermingsmiddelen en arbeiders die werken op agrarische bedrijven hoger zijn blootgesteld dan mensen die niet beroepsmatig in aanraking komen met deze middelen. Verder is gebleken dat omwonenden van agrarische percelen en gezinsleden van telers over algemeen hoger zijn blootgesteld dan mensen die verder weg wonen van

landbouwpercelen."

77. **Grief VI**

Luidt:

"In rechtsoverwegingen 2.19 en 2.20 wordt onvolledig melding gemaakt van SPRINT-onderzoek"

78. In welke zin in het Vonnis van het SPRINT-onderzoek onvolledig melding wordt gemaakt, onderbouwt [...] niet.
79. In rechtsoverweging 2.19 wordt overwogen dat er op 1 september 2020 in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit een onderzoek is gestart naar de gevolgen van gewasbeschermingsmiddelen voor consument, agrariër en omwonenden van agrarische arealen, en dat dit onderzoek tevens wordt uitgevoerd in het kader van het SPRINT-onderzoek. Voorts wordt in rechtsoverweging 2.20 een bericht op de website van de Wageningen University & Research geciteerd dat bepaalde bevindingen van het onderzoek vermeldt. In rechtsoverweging 2.21 wordt vermeld: *"Deze (voorlopige) bevindingen zijn in lijn met het rapport van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu uit 2019"*.
80. Het vonnis vermeldt dat een onderzoek is gestart, niet dat dit zou zijn afgerond. Verder overweegt de voorzieningenrechter dat de gebleken tussentijdse resultaten overeenkomen met een rapport van het RIVM.
81. [...] stelt dat het onderzoek niks zegt over eventuele gevaren. Dat in het vonnis op basis van (enkel) de tussentijdse bevindingen van het SPRINT-onderzoek zou zijn overwogen dat omwonenden gevaar lopen is onjuist. Dat blijkt niet uit het vonnis. [...] verliest steeds uit het oog dat de voorzieningenrechter heeft geoordeeld op basis van het samenstel van feiten en omstandigheden die naar voren zijn gebracht. De bevindingen van het SPRINT-onderzoek zeggen iets over de mate van blootstelling. Dat is een relevant aspect voor het gevraagde oordeel.
82. Hoe [...] er verder bij komt dat het doel van het SPRINT-onderzoek niet zou omvatten de gevaren te onderzoeken voor omwonenden die het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen meebrengt is een raadsel. Het onderzoek focust juist onder meer op het effect en de impact van gebruik van gewasbeschermingsmiddelen op de gezondheid van mensen als consumenten en omwonenden.
83. Daarnaast is de bewering van [...] dat het RIVM in 2022 heeft vastgesteld dat er bij de toegelaten middelen geen gevaren bestaan bepaald onjuist. Van een dergelijke vaststelling is geen sprake. Het RIVM concludeert dat er vrij weinig informatie beschikbaar is waarop moleculaire structuuractiviteitanalyses kunnen worden uitgevoerd om de relatie tussen gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten vast te kunnen stellen. De vereiste informatie voor de risicobeoordeling van gewasbeschermingsmiddelen moet worden verbeterd om mogelijke gevolgen als de ziekte van Parkinson te kunnen onderzoeken.
84. **Grief VII**
- Luidt:

“In rechtsoverweging 2.21 en 2.22 wordt slechts melding gemaakt van productie 38 dagvaarding en het RIVM rapport 2021-0153.”

85. [...] blijft beweren dat het RIVM in het rapport van 2022 zou hebben vastgesteld dat er bij de toegelaten middelen geen gevaren bestaan. Dat is onjuist. Het RIVM concludeert in dat rapport dat er onvoldoende informatie beschikbaar is om de mogelijke gevolgen te kunnen onderzoeken.
86. Uit het rapport van 2022 blijkt dat wat het RIVM verder heeft gedaan, is kijken of er op het moment van onderzoek nog stoffen werden gebruikt die lijken op vijf stoffen waarvan uit eerder onderzoek van het RIVM was gebleken dat er sterke aanwijzingen zijn dat deze stoffen neurodegeneratieve ziekten kunnen veroorzaken en welke stoffen niet meer zijn goedgekeurd in de EU. Het RIVM stelt dat stoffen met een vergelijkbare chemische structuur soortgelijke effecten kunnen veroorzaken. Voorts constateert het RIVM dat hierover weinig informatie blijkt te zijn. In de beschikbare informatie heeft het RIVM één stof gevonden waarvan op basis van structuur wordt verwacht dat deze neurodegeneratief kan zijn. Het RIVM stelt dat deze stof in Nederland heel weinig wordt gebruikt en naar verwachting niet opnieuw goedgekeurd in de herbeoordeling. In afwachting daarvan was er dus geen reden tot extra maatregelen.
87. Dit rapport betekent geenszins dat andere gewasbeschermingsmiddelen, die niet een dergelijke vergelijkbare chemische structuur hebben, niet ook neurodegeneratieve ziekten kunnen veroorzaken. Het RIVM herhaalt steeds dat voor een dergelijke beoordeling te weinig informatie beschikbaar is. De insteek van het RIVM bij dit onderzoek was om te kijken of er nog stoffen waren die dusdanig leken op de reeds verboden stoffen dat daartegen sowieso actie moest worden ondernomen. Een beoordeling van de gevolgen van andere gewasbeschermingsmiddelen heeft zij niet gemaakt, voor zover deze middelen de genoemde overeenkomsten niet hadden. Het RIVM heeft geenszins vastgesteld dat er bij de toegelaten middelen geen gevaren bestaan.
88. De rapporten die in rechtsoverwegingen 2.21 en 2.22 worden aangehaald zijn algemener van opzet en waarschuwen voor mogelijke gevolgen van gewasbeschermingsmiddelen in het algemeen (niet enkel de middelen die lijken op de verboden stoffen). De conclusies van deze rapporten zijn duidelijk. Uit het rapport van 2019 blijkt dat omwonenden gewasbeschermingsmiddelen binnenkrijgen, dus moeten eventuele gezondheidsrisico's preciezer worden ingeschat. Uit het briefrapport 2021-0153 volgt dat de relatie tussen blootstelling aan chemische stoffen, waaronder gewasbeschermingsmiddelen, en neurodegeneratieve aandoeningen plausibel is. Aan deze conclusies doet het rapport uit 2022 niets af.
89. Het onderzoek dat voor het rapport van 2019 (Productie 38) is uitgevoerd is een blootstellingsonderzoek. De conclusie daarvan is dat omwonenden gewasbeschermingsmiddelen binnenkrijgen. Het onderzoek was niet gericht op het beoordelen van daarmee samenhangende gezondheidsrisico's. In het rapport wordt de blootstelling vervolgens gerelateerd aan gezondheidsrisico's, waarbij gebruik wordt gemaakt van een gezondheidsverkenning uit 2018. Niet onderzocht is wat de gevolgen voor de gezondheid zijn van de middelen die in het onderzoek voorkomen. Voorts zijn niet alle gewasbeschermingsmiddelen in het onderzoek betrokken, maar vijf. Dat bepaalde van de onderzochte middelen inmiddels zouden zijn verboden, zoals [...] stelt, doet niet af aan

de conclusie dat omwonenden gewasbeschermingsmiddelen binnenkrijgen.

90. **Grief VIII**

Luidt:

“Ten onrechte wordt in rechtsoverweging 4.2 aangenomen dat er sprake is van vrees voor de gezondheid van de omwonenden en dat sprake is van een spoedeisend belang.”

91. De voorzieningenrechter overweegt dat de kernstelling van de omwonenden is dat zij vrezen voor hun gezondheid, en voorts omdat [...] op dat moment al was begonnen met spuiten, het spoedeisend belang daarmee was gegeven.
92. [...] herhaalt zijn onjuiste standpunt dat er in 2022 zou zijn vastgesteld dat er geen middelen worden gebruikt die aantoonbaar neurologische aandoeningen veroorzaken om te betogen dat er geen spoedeisendheid is en rustig de resultaten van verder onderzoek kan worden afgewacht, terwijl hij het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen voortzet. De conclusies van de rapporten zijn juist dat de relatie tussen blootstelling aan onder meer gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve aandoeningen plausibel is. Het is dus aannemelijk dat gewasbeschermingsmiddelen neurodegeneratieve aandoeningen kunnen veroorzaken. Het kan niet zo zijn dat iemand, terwijl aannemelijk is dat gewasbeschermingsmiddelen schadelijk zijn voor de gezondheid, wordt blootgesteld aan gewasbeschermingsmiddelen gedurende periode dat dit nog moet worden onderzocht. Dat zou indruisen tegen alle beginselen, waaronder het voorzorgsbeginsel.
93. Voor zover al juist zou zijn dat slechts één keer in de zes jaar lelies worden aangeplant, dat doet niet af aan het feit dat de teelt nu plaatsvindt en [...] gebruik zou maken van gewasbeschermingsmiddelen. Of al dan niet sprake zou zijn van langdurige blootstelling, doet er ook niet aan af dat omwonenden, waaronder meer kwetsbare als kleine kinderen, nu worden blootgesteld aan gewasbeschermingsmiddelen en de gevolgen daarvan nader onderzoek vergen, en dus ook welke mate van blootstelling daarbij relevant zou kunnen zijn.
94. **Grief IX**
- Luidt:
- “Ten onrechte wordt er in rechtsoverweging 4.5 gesteld dat de onderhavige teelt van lelies gepaard gaat met zeer intensieve gewasbeschermingsmiddelengebruik.”*
95. Allereerst iets taalkundigs: rechters *stellen* niets in hun vonnissen, maar *overwegen*, of *stellen feiten vast*. Procespartijen, door middel van hun advocaten, *stellen* feiten. Dit ter zijde.
96. Onder 2.8 van de dagvaarding en hierboven is al duidelijk gemaakt dat de lelieteelt gepaard gaat met een zeer intensief gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, afgezet tegen het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen bij teelt van andere gewassen. Bij lelies wordt één tot twee keer per week gespoten en worden per hectare de meeste gewasbeschermingsmiddelen gebruikt. De stellingen onder 2.8 van de dagvaarding zijn door [...] niet en zeker niet voldoende gemotiveerd betwist. Daarbij komt dat [...] op geen enkel moment voorafgaand aan deze procedure, maar ook niet tijdens deze procedure, bereid is gebleken duidelijk te maken met welke intensiteit hij gewasbeschermingsmiddelen gebruikt. [...] heeft voorafgaand aan de procedure slechts een overzicht gegeven van gebruikelijke middelen in de lelieteelt, zonder daarbij te vermelden welke middelen hij

gebruikt en met welke intensiteit. In het kader van dit hoger beroep heeft [...] als productie 8 bij memorie van grieven een overzicht gegeven van middelen waartoe hij mogelijk bereid is zich te beperken. Bij dat overzicht is niet duidelijk gemaakt met welke intensiteit [...] de genoemde middelen zou gaan gebruiken, zodat ook dat geen duidelijkheid geeft.

97. Uitgangspunt in deze procedure kan dan ook – ook ten aanzien van [...] - niet anders zijn dan dat de lelieteelt inderdaad gepaard gaat met een zeer intensief gebruik van gewasbeschermingsmiddelen.

98. **Grief X**

Luidt:

“In rechtsoverweging 4.6 wordt gesteld dat de GGD zou hebben gesteld dat als er gewasbeschermingsmiddelen gespoten worden door [...], dat zij binnen zouden moeten blijven, de deuren en ramen gesloten moeten blijven en dat men geen was buiten moet laten hangen.”

99. [...] betwist dat de GGD dit gezegd zou hebben. Bovendien zou het gaan om uiteindelijk vrijwillige voorzorgsmaatregelen. Aldus [...].

100. De betwisting door [...] is niet gemotiveerd. Uit alle uitingen van de GGD blijkt dat de GGD het hiervóór opgenomen advies geeft. Alle bewoners van Boterveen en Vorrelvenen hebben dit advies gekregen. De GGD is bij uitstek de organisatie die waakt over de gezondheid van Nederlanders. Juist die organisatie adviseert Nederlanders om ervoor te zorgen dat zij zo min mogelijk aan gewasbeschermingsmiddelen worden blootgesteld. Eventuele nuanceringen dat de situatie in Nederland mogelijk anders (positief of negatief?) is dan in het buitenland en dat bepaalde grenswaarden niet worden gehaald, doen niet af aan het advies en zijn ook niet geruststellend voor burgers. Duidelijk is dat de GGD adviseert het zekere voor het onzekere te nemen. Dat zou de GGD niet doen als de risico's niet aanwezig zouden zijn. De GGD hanteert hier dan ook terecht het voorzorgsbeginsel: de risico's voor de gezondheid zijn plausibel en daarom is het beter om die zoveel mogelijk te beperken door mensen te adviseren beschermingsmaatregelen te nemen. Dat het zou gaan om 'vrijwillige aanvullende maatregelen die niet noodzakelijk zijn', is niet wat de GGD zegt. Juist omdat onduidelijk is wat noodzakelijke maatregelen zijn, geeft de GGD uit voorzorg het advies om als er gewasbeschermingsmiddelen gespoten worden door [...], binnen te blijven, de deuren en ramen gesloten te houden en geen was buiten te laten hangen.

101. [...] overleggen als **Productie 60** ook nog het schriftelijke advies van de GGD waaruit blijkt dat de GGD hen ook schriftelijk heeft geadviseerd om binnen te blijven, de deuren en ramen gesloten te houden en geen was buiten te laten.

102. De GGD is overigens ook kritisch over de toelatingsprocedure. Dit blijkt uit een screenshot (**Productie 61**).

103. **Grief XI**

Luidt:

“In rechtsoverweging 4.7 wordt gesteld dat ten aanzien van een aantal gewasbeschermingsmiddelen en een cocktail zoals [...] die zou kunnen gebruiken de mogelijkheid niet kan worden uitgesloten dat zij een onaanvaardbaar schadelijk effect heeft

op mensen."

104. Het is [...] volstrekt onduidelijk over welke gewasbeschermingsmiddelen de voorzieningenrechter het heeft. Hier speelt [...] de onnozele hals, hij weet immers als geen ander met welke pesticiden hij spuit. Van belang in dit verband is verder dat [...] op geen enkel moment voorafgaand aan deze procedure, maar ook niet tijdens deze procedure, bereid is gebleken duidelijk te maken welke gewasbeschermingsmiddelen hij (heeft) gebruikt en met welke intensiteit hij deze middelen (heeft) gebruikt. [...] heeft voorafgaand aan de procedure slechts een overzicht gegeven van gebruikelijke middelen in de lelieteelt. In het kader van dit hoger beroep heeft [...] als productie 8 bij memorie van grieven een overzicht gegeven van middelen waartoe hij mogelijk bereid is zich te beperken. Bij dat overzicht is opnieuw niet duidelijk gemaakt met welke intensiteit [...] de genoemde middelen zou gaan gebruiken, zodat ook dat geen duidelijkheid geeft.
105. Tijdens de mondelinge behandeling in eerste aanleg is namens [...] duidelijk gemaakt dat in elk geval een aanzienlijk deel van de door [...] genoemde gebruikelijke middelen in de lelieteelt onderwerp zijn (geweest) van de onderzoeken die in de dagvaarding zijn omschreven en waaruit volgt dat er aanwijzingen zijn dat die leiden tot risico's voor de gezondheid zoals Parkinson en ALS. Dat geldt ook voor de middelen genoemd in productie 8 bij memorie van grieven. [...] heeft een en ander niet gemotiveerd betwist en komt ook in de memorie van grieven niet verder dan een blote ontkenning van het oordeel van de voorzieningenrechter dat niet kan worden uitgesloten dat een aantal gewasbeschermingsmiddelen die hij gebruikt, een onaanvaardbaar schadelijk effect hebben op mensen. Het oordeel dat ten aanzien van een aantal gewasbeschermingsmiddelen zoals [...] die zou kunnen gebruiken de mogelijkheid niet kan worden uitgesloten dat zij een onaanvaardbaar schadelijk effect heeft op mensen, is daarom juist.
106. Ten aanzien van cocktails die [...] gebruikt geldt dat [...] daarover sowieso geen duidelijkheid heeft gegeven. De stelling van [...] dat cocktails (en het gebruik van bindmiddelen) onderdeel zijn van de toets van het Ctgb en de EFSA (zie onder 31 memorie van grieven) is bovendien onjuist. In de Europese en Nederlandse toets wordt rekening gehouden met 'bekende cumulatieve en synergetische effecten waar er door de Autoriteit aanvaarde wetenschappelijke methoden om dergelijke effecten te evalueren beschikbaar zijn'. Dat betreft - anders dan [...] stelt - geen toets op de effecten van het gebruik van cocktails van verschillende gewasbeschermingsmiddelen (en bindmiddelen). De toets die wordt uitgevoerd op cumulatieve en synergetische effecten betreft de stoffen waaruit het gewasbeschermingsmiddel is samengesteld. Het is dus een dubbele toets. De zinsnede 'cumulatieve en synergetische effecten' heeft betrekking op de 'cumulatieve en synergetische effecten' van de stoffen waaruit het gewasbeschermingsmiddel is samengesteld, zo blijkt ook uit de formulering van artikel 4.3 van de Verordening. Een toetsing op gebruik van allerlei mogelijke cocktails zou ook onmogelijk zijn. Hoe kunnen het Ctgb en de Europese autoriteit op dit gebied van tevoren weten welke cocktails (mogelijk) worden gebruikt en hoe zouden zij op het gebruik van al die mogelijke cocktails kunnen testen? In het interview met Geissen (WUR; productie 14 bij dagvaarding) zegt zij overigens ook duidelijk dat cocktails (en bindmiddelen) niet in de toetsing worden betrokken en de effecten van het gebruik van cocktails dus de nodige onzekerheid meebrengen. Cocktails kunnen dus - anders dan [...] stelt - niet als bekende cumulatieve en synergetische effecten die invloed hebben op gezondheid van de mens en het grondwater van het gewasbeschermingsmiddel met andere middelen en verschijnselen in de zin van artikel 4.3 van de verordening worden beschouwd. Het Ctgb en het ESFA testen

daarop niet.

107. Grief XII

Luidt:

"In rechtsoverweging 4.8 wordt gezegd dat ondanks de voorzorgsmaatregelen die [...] heeft getroffen er nog steeds sprake zou zijn van een feit dat de maatschappelijke zorgvuldigheid in het geding zou zijn. Daarmee lijkt de rechterbank op de onrechtmatige daad te duiden."

108. [...] stelt dat het uitgangspunt is dat [...] middelen gebruikt die zijn toegelaten en trekt een parallel met een verleende vergunning. Die parallel is er niet. De standaardjurisprudentie in dit verband is dus ook niet van toepassing. De door [...] gebruikte middelen zijn toegelaten door het Ctgb, maar dat neemt niet weg dat deze middelen een risico op gezondheidsschade meebrengen en dus het voorzorgsbeginsel meebrengt dat [...] in zijn concrete geval niet langer van de middelen gebruik mag maken. De toelating door de Ctgb betekent bovendien hoe dan ook niet dat het gebruik van middelen in concrete situaties niet als onrechtmatig zou kunnen gelden. Anders dan een vergunning, die altijd is gericht op een specifieke situatie en een concreet geval, is de toelating door het Ctgb dat juist niet. De vergelijking met de situatie dat een vergunning is verleend gaat dus niet op.

109. Ten overvloede nog het volgende: In de standaardjurisprudentie Vermeulen/Lekkerkerker (HR 10 maart 1972, NJ 1972, 278) is de vraag of een publiekrechtelijke vergunning vrijwaart tegen civielrechtelijke onrechtmatigheid aan de orde gekomen. In dat arrest overwoog de Hoge Raad dat het antwoord op de vraag of en in hoeverre een door de overheid verstrekte vergunning invloed heeft op de beoordeling van de aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad van degene die overeenkomstig de hem verstrekte vergunning handelt, doch daarbij schade of hinder toebrengt aan derden, afhangt van de aard van de vergunning en het belang dat wordt nagestreefd met de regeling waarop de vergunning berust, zulks in verband met de omstandigheden van het geval.

110. Uit het voorgaande is gebleken dat [...] hinder en mogelijk schade toebrengt aan [...]. Gelet op de aard van de potentiële schade, te weten: ernstige gezondheidsschade als gevolg van het per week één of twee keer op 20-100 meter van de woningen van [...] spuiten met gewasbeschermingsmiddelen, de bekendheid bij [...] van dit risico en de overige feiten en omstandigheden: het ge-bully van (de advocaat van) [...] en het feit dat [...] slechts een financieel belang nastreeft, handelt [...] inderdaad onrechtmatig jegens [...]. De omstandigheid dat het Ctgb de gebruikte middelen heeft goedgekeurd, kan daar hoe dan ook niet aan afdoen.

111. Grief XIII

Luidt:

"Ten onrechte wordt in rechtsoverweging 4.10 gesteld dat kinderen met dit vonnis weer veilig buiten zouden kunnen spelen."

112. [...] toont zich weinig empathisch met deze onnodige grief zonder zelfstandige betekenis. [...] hebben als gezegd goede gronden om te vrezen voor de gezondheid van hun (jonge) kinderen.

113. Grief XIV

Luidt:

"In rechtsoverweging 4.12 en 4.13 wordt [...] ten onrechte in de kosten van deze instantie veroordeeld."

114. Ook dit is een grief zonder zelfstandige betekenis en dus zonder belang, omdat als het hoger beroep zou slagen het vonnis wordt vernietigd inclusief de proceskostenveroordeling.

MET CONCLUSIE:

tot bekrachtiging van het vonnis, respectievelijk verwerping van de grieven van appellanten, met veroordeling van appellanten in de kosten van de procedure in hoger beroep.

Advocaat

Deze zaak wordt behandeld door mr. J.H. van Woudenberg en mr. W.D.M. van Tuyll van Serooskerken, Pb 74654, 1070 BR Amsterdam, 020 — 5777700